

ЗВІТ ПРО ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ У 2009 РОЦІ

Оприлюднено Бюро з питань демократії, прав людини і праці
Державного департаменту США
11 березня 2010 року

УКРАЇНА

Україна, кількість населення якої становить 46 мільйонів чоловік, є багатопартійною демократичною республікою з парламентсько-президентською формою правління. Виконавча влада поділена між Президентом, якого обирають прямим всенародним голосуванням, і однопалатною Верховною Радою (парламентом), яка призначає главу уряду - Прем'єр-міністра. Проведені у 2007 році вибори до парламенту, що складається з 450 депутатів, були визнані вільними та чесними. На січень 2010 року заплановані президентські вибори. Цивільний контроль за діяльністю силових відомств в цілому був ефективним.

Спостерігалися наступні порушення прав людини та основних свобод: випадки серйозних зловживань з боку працівників органів внутрішніх справ, побиття і катування затриманих та ув'язнених; жорсткі умови тримання у в'язницях і слідчих ізоляторах; безпідставне й тривале досудове тримання під вартою; неефективна та корумпована судова система; а також прояви антисемітизму. Поширеним явищем була корупція в органах влади та суспільстві. Мали місце випадки насильства та дискримінації щодо жінок, дітей, ромів, кримських татар і осіб з неслов'янською зовнішністю. Серйозну проблему надалі становила торгівля людьми, надходили повідомлення про утиски спільноти сексуальних меншин з боку міліції. Наймані робітники, як і раніше, стикалися з обмеженнями свого права створювати профспілки та вступати до них за власним вибором, а також увести колективні переговори.

Протягом року влада створила посаду Урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики, а Міністерство внутрішніх справ і Генеральна прокуратура запровадили нову, більш досконалу систему реєстрації злочинів, скоєних на ґрунті ненависті.

ПОВАГА ДО ПРАВ ЛЮДИНИ

Розділ 1. Повага до гідності людини, в тому числі свободи від:

а. Свавільного чи протизаконного позбавлення життя

Ні влада, ні її представниками не здійснювали політично вмотивованих убивств; проте за повідомленнями засобів масової інформації в Черкаській області одну людину було вбито під час перебування під вартою.

Як повідомило Міністерство внутрішніх справ, станом на 1 жовтня було порушено п'ять кримінальних справ стосовно працівників органів внутрішніх справ за вбивство. Жодної подальшої інформації про хід розслідування цих справ не надходило.

Не було зрушень у розслідуванні справи про отруєння діоксином опозиційного на той час (2004 р.) кандидата в президенти Віктора Ющенка. 31 березня парламент призначив терміном на один рік тимчасову комісію з розслідування обставин цього отруєння. У 2008 році Президент Ющенко заявляв, що йому відомо, хто саме організував отруєння, і держава

вже звернулася до Росії з вимогою про екстрадицію підозрюваного. Російський генеральний прокурор спростував факт надходження такої вимоги. 8 липня голова парламентської тимчасової слідчої комісії Володимир Сивкович заявив, що комісія не знайшла жодних доказів навмисного отруєння Ющенка, а причиною відсутності прогресу в розслідуванні назвав бездіяльність Генеральної прокуратури (ГП) та слідчих.

23 квітня «Газета по-українськи» повідомила, що неподалік траси за містечком Монастирище було знайдене тіло 34-річного мешканця Черкаської області Олега Пархоменка, затриманого міліцією за адміністративне правопорушення. Тіло Пархоменка було вкрите синцями, а ноги, ребра й ніс поламані. Родичі загиблого стверджували, що він був закатований співробітниками районної міліції. Судмедексперти не змогли встановити причини його смерті; міліціонери ухилялися від пояснень, чому мертве тіло було знайдене на дорозі, й твердили, що його ніхто не катував. Колега Пархоменка Ігор Мельник, який теж був затриманий міліцією, розповів журналістам, що міліціонери і його катували, щоб змусити його зізнатися в крадіжці двох тракторів. За його словами, міліціонери пообіцяли, що його буде звільнено через два роки, якщо він візьме крадіжку на себе, а в разі відмови погрожували висунути проти нього додаткові звинувачення.

16 червня за підозрілих обставин загинув мешканець Кіровоградської області Валерій Олійник під час інциденту за участю депутата Верховної Ради, районного прокурора та начальника місцевої міліції. Згідно повідомлень, ці троє чоловіків, загнавши Олійника до лісу, напали там на нього, зламали йому ногу і вбили багатьма пострілами. Генеральна прокуратура порушила за фактом смерті кримінальну справу. 3 липня парламент позбавив Віктора Лозинського депутатського мандата, і він був оголошений у розшук. Було заарештовано та звільнено з посад районного прокурора і керівника міліції.

24 липня Уповноважений ВР з прав людини Ніна Карпачова у своєму виступі в парламенті повідомила, що Івано-Франківський обласний суд засудив начальника слідчого відділу до 9 років, а його підлеглих міліціонерів – до 8 років позбавлення волі за вчинене у 2007 році побиття до смерті затриманого Петра Худака.

21 липня був заарештований колишній високий посадовець Міністерства внутрішніх справ, причетний до резонансного злочину – вбивства у 2000 році журналіста Георгія Гонгадзе, який займався журналістськими розслідуваннями. За твердженнями співробітників прокуратури, Олексій Пукач, який на момент убивства був начальником міністерського департаменту зовнішнього спостереження, керував діями групи співробітників міліції з викрадення та вбивства Гонгадзе, чий обезголовлений труп був згодом знайдений у лісі неподалік від Києва. У 2008 році троє співробітників міліції були засуджені за це вбивство до тривалих строків ув'язнення. У 2003 році Пукач був спочатку затриманий за підозрою в причетності до вбивства. Згодом його звільнили, і до моменту арешту він перебував у розшуку. Члени родини Гонгадзе і журналісти, які розслідували цю справу, продовжували твердити, що Пукач діяв за наказами вищих посадових осіб з адміністрації Президента, котрі хотіли закрити рота Георгію Гонгадзе. Станом на кінець року слідство тривало.

16 грудня Сумський обласний суд визнав шістьох міліціонерів винними в смерті Сергія Кунцевського, який помер у жовтні 2008 року у відділі міліції після того, як його було звалтовано та побито міліціонерами з метою отримання зізнання. Двоє старших офіцерів, які особисто брали участь у катуванні підозрюваного, були засуджені до 8 років ув'язнення; ще двоє – до 4 років позбавлення волі, а решта двоє – отримали по 3 роки з відстрочкою виконання на 42 місяці. Троє міліціонерів були виправдані, але прокуратура опротестувала цей вирок.

Не надходило повідомлень про подальшу долю кількох справ з попередніх років, зокрема про справу рома, який помер у липні 2008 року у Вінницькій виправній колонії після того, як був імовірно побитий охоронцями; справу міліціонера з Сумської області, який у 2007 році застрелив під час допиту підозрюваного з міста Тростянець; а також про справу працівників Лук'янівського слідчого ізолятора, звинувачених у недбалості, яка призвела у 2007 році до двох смертних випадків.

Було, як мінімум, одне повідомлення про смерть військовослужбовця від фізичного насильства або іншого виду протиправного поведіння в армії. 18 листопада агенція новин ЛІГА повідомила, що прокуратура Одеського гарнізону порушила кримінальну справу проти капітана, який у селищі Чорноморське застрелив 18-річного солдата строкової служби Антона Морозова. Влада зажадала від Міністерства оборони розслідування цього та інших аналогічних інцидентів.

б. Зникнення

Жодних повідомлень про політично вмотивовані зникнення людей не надходило.

с. Катування та інші форми жорстокого, нелюдяного або принизливого поведіння чи покарання

Конституція і закон забороняють таку практику; але були повідомлення про те, що працівники правоохоронних органів вдавалися до жорстокого поведіння та катування затриманих.

9 лютого в доповіді Робочої групи ООН щодо свавільних затримань була наведена низка тривожних фактів, виявлених у жовтні 2008 року під час моніторингового візиту до 21 ізоляторів тимчасового тримання у 8 містах. Серед них були «численні, послідовні й часто варті довіри заяви, отримані з різних джерел... про зізнання, «вибиті» з затриманих працівниками міліції за допомогою тортур».

За даними Української Гельсінської спілки з прав людини (УГСПЛ) та інших місцевих неурядових організацій (НУО) близько однієї третини підозрюваних у кримінальних злочинах систематично зазнавали катувань або побоїв з боку правоохоронців з метою «вибивання» зізнань або інформації. 3 грудня начальник Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності органів внутрішніх справ Апарату міністра внутрішніх справ Олег Мартиненко заявив, що лише по 2 відсотках одержаних від громадян скарг на жорстоке поведіння міліції були порушені кримінальні справи.

Часто співробітники міліції не мали відповідної професійної підготовки або обладнання для збору доказів у процесі розслідування, і в розкритті справ покладалися тільки на зізнання підозрюваних. У законодавстві немає однозначної заборони використання в суді як доказів зізнань чи інших заяв, зроблених під фізичним примусом. Спроби покласти край цій практиці додатково ускладнювалися неефективною системою розслідування заяв про жорстоке поведіння і відсутністю у затриманих доступу до адвокатів і лікарів.

Ще одним тривожним фактом, виявленим Робочою групою ООН, був низький показник виправдувальних вироків у тих випадках, коли Генеральній прокуратурі подаються обґрунтовані звинувачення в тому, що інкримінуючі докази були здобуті незаконними процесуальними методами, в тому числі за допомогою тортур. Зі 100 тисяч таких скарг генеральний прокурор визнав порушеннями лише 30. За висновком Робочої групи «повсюдно панує безкарність винуватців у жорстокому поведінні з затриманими».

Протягом року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) визнав порушення Статті 3 (нелюдяне або принизливе поводження) Європейської Конвенції прав людини у дев'яти справах проти України. Для порівняння у 2008 році було визнано порушення у 4 справах, у 2007 році – у 6.

Засоби масової інформації повідомляли про кілька випадків жорстокого поводження працівників міліції. Приміром, 17 січня телевізійний канал «1+1» повідомив, що в Орджонікідзевському районі Харкова міліція катувала двох жінок, щоб отримати зізнання. Одна з потерпілих Світлана Помеляйко працювала на місцевому плитковому заводі. Міліціонери затримали її разом з колегою за підозрою в крадіжці. За словами потерпілих, у міліції їх розвели по різних кабінетах, де били ногами, надыгали на голову пластикові пакети; викручували соски грудей плоскогубцями. Коли вони відмовилися підписати зізнання, їх перш ніж випустити змусили написати, що вони не мають претензій до міліції. Обидві жінки потрапили до лікарні, і завдані їм ушкодження були задокументовані. За словами начальника Харківського обласного управління внутрішніх справ Віктора Развадовського, двоє офіцерів були звільнені після того, як слідчі знайшли в кабінетах плоскогубці та інші знаряддя тортур. Районна прокуратура Харкова порушила проти них кримінальну справу за звинуваченням у зловживанні службовими повноваженнями. Станом на кінець року розслідування справи тривало.

У серпні «Радіо Свобода» (Radio Liberty) повідомило, що новопризначений начальник Державного департаменту з питань виконання покарань звільнив керівництво Вінницького слідчого ізолятора за приниження та протиправне застосування сили до ув'язнених. 21 серпня активісти-правозахисники розмістили в Інтернеті відеозапис свідчення одного з в'язнів, який продемонстрував на своєму тілі сліди побиттів і звинуватив начальника ізолятора в жорстокому поводженні з ним через те, що він вимагав установа холодильників в кожній камері.

9 вересня газета «Факти» повідомила, що міністр внутрішніх справ Юрій Луценко звільнив заступника начальника карного розшуку Комінтернівського райвідділу міліції Одеської області. Ще 15 співробітників міліції отримали догани або були понижені у званнях за дискредитацію органів внутрішніх справ та зневажливе ставлення до службових обов'язків. Начальник райвідділу був попереджений про неповну службову відповідність. Усі вони були покарані за катування 39-річного підозрюваного в крадіжці, побиття його ломом і тортури електричним струмом.

Не надходило інформації про подальшу долю наступних справ 2008 року: розслідування справи про катування Володимира Гетьманенка в Криму; розслідування справи трьох співробітників міліції з Сумської області, які примушували потерпілих тримати заборонені наркотичні засоби, а потім заарештовували їх за володіння ними; розслідування справи 20 співробітників міліції, які на залізничному вокзалі Сімферополя затримували, грабували та відбирали гроші у пасажирів; інцидент із жорстоким побиттям в'язнів Стрижавської виправної колонії у Вінницькій області, який мав місце у червні.

Протягом року були притягнуті до відповідальності співробітники правоохоронних органів, які знущалися над затриманими.

За даними Генеральної прокуратури протягом перших дев'яти місяців року судами з постановленням обвинувального вироку розглянуто 20 справ про застосування працівниками міліцією насильства, катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких дій, що принижують гідність особи щодо 30 осіб. Шестеро працівників міліції були засуджені до

реального позбавлення волі, один – до робіт обмеження волі, 22 звільнено від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням, і один – до штрафу.

За даними Міністерства внутрішніх справ станом на 1 жовтня троє колишніх працівників міліції були засуджені за катування. Було порушено дев'ять кримінальних справ проти правоохоронців, підозрюваних у нанесенні тяжких тілесних ушкоджень, і чотири справи за насильства катування, побої. За даними ГПУ протягом перших дев'яти місяців року 28 співробітників правоохоронних органів було засуджено судами за застосування тортур або нелюдське поводження. Крім того, було порушено 93 кримінальні справи щодо працівників правоохоронних органів за фактами катування та іншого жорстокого поводження з особою; ще 14 справ щодо 31 особи було направлено до суду з обвинувальними висновками.

Не надходило інформації про те, чи подали батьки мешканця Сумської області Олександра Воскобойнікова апеляцію на вирок за вбивство, винесений в серпні 2008 року. Вони твердили, що його та іншого підсудного у справі Олександра Сапона катували, щоб примусити зізнатися у вбивстві ножем тренера з плавання у 2006 році. Тривав судовий розгляд справи Юрія Мосеєнкова. Державний департамент виконання покарань (ДДВП) підтвердив, що починаючи з 2005 року він протягом 20 місяців незаконно утримувався під вартою за підозрою у скоєнні вбивства. Посадовці, винні в цьому незаконному утриманні, дістали дисциплінарні покарання.

Находили повідомлення про факти проти нестатутних взаємовідносин між солдатами строкової служби в армії. 7 серпня агенція преси УНІАН повідомила, що прокурор Житомирського гарнізону порушив кримінальну справу за фактом побиття солдата у червні місяці.

За даними Державної судової адміністрації (ДСА), протягом перших шести місяців року було винесено 49 обвинувальних вироків у справах про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. ГПУ підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року по 158 переданих до суду кримінальних справах про нестатутні відносини 133 військовослужбовців були засуджені.

Умови тримання в тюрмах і місцях попереднього ув'язнення

Умови тримання в тюрмах і місцях попереднього ув'язнення загалом не відповідали міжнародним стандартам. Переповнені приміщення, жорстоке поводження, погані санітарні умови, освітлення, їжа, вода та медична допомога були повсюдним явищем. Влада дозволяла незалежним спостерігачам, які опікуються правами людини, здійснювати моніторингові візити, які й відбувалися протягом року.

Умови тримання в державних в'язницях залишалися поганими, незважаючи на деякі покращення внаслідок реформування пенітенціарної системи та скорочення утримуваного контингенту, зумовленого більш гуманними вироками. Правозахисні групи продовжували вимагати передачі Державного департаменту виконання покарань під повноцінний цивільний контроль шляхом його підпорядкування Міністерству юстиції. На думку УГСПЛ відсутність суворого та об'єктивного громадського контролю за установами ДДВП відкривала шлях жорстокому поводженню з ув'язненими та збереженню поганих умов їх тримання.

28 липня Омбудсмен ВР з прав людини повідомила, що отримала доповідь ГПУ, в якій підтверджуються погані умови тримання ув'язнених у 16 ізоляторах тимчасового тримання різних міст країни, зокрема в Донецьку, Києві, Кіровограді та Севастополі. Вони розташовані

в старих будівлях, де немає вентиляції, належного водопостачання, освітлення та справних систем каналізації. У цих установах часто порушувалися строки затримання і не вживалося жодних заходів проти поширення туберкульозу та інших інфекційних захворювань.

За даними ДДВП, близько 659 ув'язнених хворіли на ВІЛ-асоційований туберкульоз. У туберкульозних лікарнях, які контролюються тюремним департаментом, 42% пацієнтів мали відкриту форму ТБ, а 44% стадію були хворі на СНІД. ДДВП визнав, що туберкульоз є одним з найпоширеніших інфекційних захворювань у його установах через погані умови тримання та недостатні медичні ресурси для огляду та лікування туберкульозних хворих у слідчих ізоляторах.

За останніми статистичними даними ДДВП станом на жовтень 2008 року у підпорядкованих йому 184 установах утримувалося 146827 осіб. У 2007 році померло 729 ув'язнених, в тому числі тих, хто перебував у слідчих ізоляторах. 673 особи померли від хвороб, 54 особи покінчили життя самогубством; двох було вбито. У 2008 році ГПУ повідомила, що протягом перших шести місяців року в установах, підконтрольних ДДВП, померло 397 ув'язнених. З їх числа зареєстровано 21 випадок самогубства.

За даними щорічної доповіді УГСПЛ, станом на 1 січня в міцях позбавлення волі ДДВП перебувало 145715 осіб, в тому числі засуджених в 136 УВП - 109961 особа, і 34148 осіб – у слідчих ізоляторах.

Станом на 1 жовтня у 483 ізоляторах тимчасового тримання утримувалося майже 122000 затриманих і взятих під варту осіб. Міністерство внутрішніх справ підтвердило 14 спроб самогубства у спеціальних установах міліції. Встановлено шість смертей утримуваних осіб – три з них впливом внаслідок алкогольної інтоксикації і три – через хвороби.

Умови в міліцейських ізоляторах тимчасового тримання і слідчих ізоляторах були гіршими, ніж у тюрмах посиленого та загального режиму. Ізолятори часто були переповнені, не мали належних санітарно-гігієнічних і медичних приміщень. За даними Генеральної прокуратури станом на 1 вересня понад 200 осіб, засуджених до довічного ув'язнення, утримувалися в слідчих ізоляторах.

На відміну від попереднього року в засобах масової інформації рідше з'являлися повідомлення про випадки самокаліцтва і спалахи насильства у в'язницях та слідчих ізоляторах на знак протесту проти поганих умов. Приміром, 26 січня, як повідомляли поінформовані експерти, шестеро в'язнів виправної колонії в Алчевську Луганської області перерізали собі вени, протестуючи проти жорстокого поводження адміністрації. 7 липня телевізійний «5 канал» повідомив, що більше 100 в'язнів відмовилося від їжі і 20 перерізали собі вени на знак протесту проти жорстокості персоналу виправної установи в Хмельницькій області.

Переповнення та погані умови в тюрмах і слідчих ізоляторах додатково загострили проблему туберкульозу. Влада відзначила, що обов'язковий профілактичний огляд усіх нових в'язнів на предмет виявлення туберкульозу знизив показники захворюваності; на думку правозахисних організацій, наявність рентгенівських апаратів у кількох в'язницях є позитивним зрушенням.

Влада дозволяла провадити незалежний моніторинг умов тримання у в'язницях і слідчих ізоляторах. 8 вересня делегація Комітету Ради Європи проти тортур і нелюдського або принизливого поводження (СРТ) здійснила двотижневу поїздку по країні. Це був уже п'ятий такий візит СРТ.

Мобільні моніторингові групи, що склалися з представників Міністерства внутрішніх справ і правозахисних НУО, продовжували відвідувати міліцейські ізолятори тимчасового тримання. Правозахисні НУО закликали створити аналогічні мобільні моніторингові групи для в'язниць, підвідомчих ДДВП.

Водночас, активісти-правозахисники стверджували, що обласні органи внутрішніх справ не завжди співпрацювали з мобільними моніторинговими групами Міністерства внутрішніх справ і громадськими дорадчими радами. Приміром, 2 жовтня голова Харківської правозахисної групи (ХПЗГ) Євген Захаров повідомив на слуханнях з прав людини, що керівники органів міліції Дніпропетровської та Сумської областей наказали збирати персональну інформацію про членів обласних громадських дорадчих рад, намагаючись примусити їх до саморозпуску.

Засудженим і затриманим було дозволено подавати скарги Уповноваженому ВР з прав людини на умови утримання, проте правозахисні організації зазначали, що тюремна адміністрація продовжувала практику цензури або не заохочувала такі скарги. За законом прокуратура та Уповноважений з прав людини зобов'язані повідомляти прізвища ув'язнених тим органам, на які вони скаржаться – наприклад ДДВП, і тим самим скаржники наражаються на можливість репресій з боку тюремної адміністрації.

d. Свавільний арешт або затримання

Конституція та закони забороняють свавільний арешт і затримання; проте на практиці ці проблеми залишаються актуальними.

Роль міліції та органів державної безпеки

Міністерство внутрішніх справ відповідає за охорону та забезпечення громадського порядку; воно здійснює нагляд за роботою міліції та має власні війська. Служба безпеки України (СБУ), яка відповідає за внутрішню розвідку та захист державної безпеки, підпорядкована безпосередньо Президентові. Державна податкова адміністрація, яка здійснює свої правоохоронні повноваження через податкову міліцію, підпорядкована Президенту та Кабінету міністрів.

Закон передбачає цивільний контроль над збройними силами та правоохоронними органами і надає депутатам парламенту право провадити розслідування та публічні слухання з питань національної безпеки та оборони. Уповноважений ВР з прав людини також має право ініціювати розслідування діяльності відповідних силових структур.

Однією з проблем залишалася корумпованість міліції. За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших дев'яти місяців року 39204 правоохоронців (близько 16% від усього особового складу МВС чисельністю 250000 чоловік) були притягнені до адміністративної відповідальності. З них проти 115 працівників міліції були порушені кримінальні справи за звинуваченнями в хабарництві. ГПУ підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року 310 працівників міліції та 13 прокурорів були притягнені до кримінальної відповідальності за корупцію.

9 лютого газета «Факти» повідомила, що співробітники Головного управління СБУ по боротьбі з організованою злочинністю затримали заступника начальника слідчого відділу Управління охорони Київського метрополітену при отриманні хабара в розмірі 25 тисяч гривень (приблизно \$3100) за зняття з підозрюваних кримінальних обвинувачень. Київська

прокуратура порушила кримінальну справу за фактом шахрайства і зловживання службовим становищем, а сам офіцер був звільнений з посади.

11 лютого вебсайт proUA.com повідомив, що співробітники Головного управління СБУ по боротьбі з корупцією затримали заступника начальника одного з управлінь Міністерства внутрішніх справ, коли той отримував хабара в розмірі 25 тисяч гривень (приблизно \$3100) від жінки за закриття кримінальної справи проти її родича.

1 жовтня агенція новин УНІАН повідомила, що служба внутрішньої безпеки Міністерства внутрішніх справ затримала трьох співробітників міліції Донецької області, слідчого з особливих справ і двох співробітників відділу боротьби з економічною злочинністю за вимагання хабара в розмірі 3,1 млн. гривень (\$ 400000), з яких вони встигли отримати 80000 гривень (\$ 10000) за зняття кримінальних звинувачень з місцевого жителя.

Не надходило подальшої інформації про наступні корупційні справи 2008 року: проти начальника головного слідчого управління міста Києва і старшого слідчого одного з районних відділів МВС міста Києва, які отримали хабара за те, щоб не висувати обвинувачення у кримінальній справі; кримінальна справа проти міліцейського слідчого в Донецькій області за отримання хабара в розмірі 70 тисяч гривень (8700 доларів) за закриття справи проти підозрюваного у звалтуванні; а також кримінальне розслідування проти двох міліціонерів з Кіровограда, які вимагали хабара від батька дитини, затриманої за підозрою в крадіжці.

Процедура арешту та поводження з затриманими

Закон дозволяє арешт без судового ордеру терміном до трьох діб, після чого ордер має бути отриманий. Суди можуть подовжувати строк затримання ще на 10 діб без ордеру на арешт, а після цього надавати подовження на строк до 18 місяців. Закон дозволяє громадянам опротестовувати арешт у суді або оскаржувати його в прокуратурі. Закон вимагає, щоб затримані особи були поінформовані про їхні права, а правоохоронці негайно повідомляли родичів заарештованого про факт затримання; проте на практиці міліція не виконувала передбачених законом процедур.

Залишалося проблемою тривале утримання під вартою на етапі досудового слідства. Люди часто місяцями, а інколи навіть роками утримувалися в слідчих ізоляторах. Мали місце несанкціоновані арешти, а слідчі органи інколи не вели облік або не реєстрували затриманих підозрюваних. За даними вітчизняних правозахисних організацій слідство в середньому тривало від чотирьох до п'яти місяців.

Правозахисні організації повідомляли, що міліція продовжує свавільно використовувати затримання з метою добування свідчень, які можуть бути використані проти затриманих. Суди часто подовжували термін затримання до 10 діб і більше, щоб дати міліції більше часу на отримання зізнань. 2 жовтня у своїй промові на конференції з проблем міліцейського насильства, проведеної за підтримки Харківської правозахисної групи (ХПЗГ), директор Харківського інституту соціологічних досліджень Денис Кобзін відзначив, що приблизно 40 відсотків затриманих утримуються під вартою довше дозволених законом трьох діб.

У лютневій доповіді Робочої групи ООН з питань свавільних затримань відзначаються наступні порушення: триваюча практика затримання осіб, підозрюваних у вчиненні нетяжких злочинів, на етапі досудового слідства; відчутний брак незалежного та ефективного контролю за слідством з боку судових органів; існування незаконних обмежень

для затриманих на етапі досудового слідства - наприклад, заборони спілкування з сім'ями до початку судового процесу.

Закон передбачає, що затриманим малозабезпеченим громадянам має безоплатно надаватися державний адвокат з моменту їх затримання або пред'явлення обвинувачення. Але на практиці це часто не робилося. Адвокатів для захисту підозрюваних від незаконного й тривалого затримання було недостатньо. Самі ж адвокати часто відмовлялися захищати малозабезпечених осіб через низькі гонорари, сплачувані державою.

Продовжували надходити повідомлення про те, що міліція безпідставно затримувала осіб, особливо з неслів'янською зовнішністю з метою прискіпливої перевірки документів і транспортних засобів (див. розділ 6).

Закон передбачає можливість внесення застави, проте вона застосовувалася рідко. Багато хто з обвинувачених не мав змоги внести заставу у встановленому законом розмірі. В порядку альтернативи тримання під вартою на етапі досудового слідства, суди інколи брали з обвинувачених підписку про невиїзд. Однак загалом вони віддавали перевагу тримання осіб у слідчих ізоляторах.

Амністія

Протягом року Президент Ющенко помилував 573 особи.

е. Відмова у праві на справедливий суд

Конституція та закони України передбачають незалежність судової влади, проте на практиці судова система й надалі перебувала під політичним тиском, потерпала від корупції та неефективності й не користувалася довірою суспільства.

Право на справедливий суд обмежувалося надмірною тривалістю судових процесів, особливо в адміністративних судах, політичним тиском на суддів, недостатнім фінансуванням судів, браком кваліфікованої юридичної допомоги обвинуваченим і неспроможністю судів забезпечити виконання власних рішень. Судді також продовжували скаржитися на тиск з боку високопоставлених політиків, які домагалися неправомірних рішень по своїх справах.

Протягом року ЄСПЛ ухвалив 69 рішень, у яких Україна визнавалася винною в порушенні Статті 6 (право на справедливий суд) Європейської Конвенції прав людини. Для порівняння протягом 2008 року було ухвалено 61 рішення, а в 2007 році – 66. Крім того, ЄСПЛ ухвалив рішення, в яких були зафіксовані 35 порушень щодо строків тривалості судових процедур і 27 порушень права на особисту свободу та безпеку. Для порівняння у 2008 році було ухвалено відповідно 32 і 14 рішень, а у 2007 році – 34 і 3.

15 жовтня у своєму рішенні за справою *Юрій Миколайович Іванов проти України* ЄСПЛ вперше відкрито розкритикував українську систему місцевих судів «за невиконання або затягування виконання рішень місцевих судів».

Усі суди, за винятком Верховного Суду, фінансувалися через Державну судову адміністрацію, яка також відповідає за кадрове забезпечення судів. Міністерства юстиції та освіти брали участь у впровадженні професійної підготовки суддів. Нестача кваліфікованих кадрів і погане фінансування судової системи посилювали її неефективність, корумпованість і дедалі більшу залежність від виконавчої влади.

22 грудня Конституційний Суд визнав неконституційним право Президента призначати та звільняти голову ДСА. За висновком суду, оскільки ДСА здійснює нагляд за органом державної влади і не є відомством міністерського рівня, відповідальність за призначення та звільнення голови ДСА покладається на Прем'єр-міністра за згодою Кабінету.

У березні Голова Верховного Суду Василь Онопенко у своїй промові на конференції суддів господарських судів заявив, що державним бюджетом передбачені витрати в розмірі менше п'яти гривень (\$1) на розгляд кожної справи. У липні судова асоціація «Фундація сприяння правосуддю» оприлюднила звернення до влади, у якому висловлювала занепокоєння браком належного фінансування судів. За даними асоціації, річним бюджетом було виділено приблизно 21% від суми коштів, фактично необхідних для покриття судових витрат.

Хоча закон передбачає незалежність судової гілки влади, проте в деяких випадках він надає Президенту чималу владу над нею. Президент має право за погодженням із Міністерством юстиції та Головою Верховного Суду або відповідного вищого спеціалізованого суду створювати та розформувувати суди загальної юрисдикції. Президент визначає чисельність суддів у судовій системі, призначає та звільняє голів судів і створює господарські та апеляційні адміністративні суди.

У країні функціонує багаторівнева судова система, що складається з Конституційного Суду, судів загальної юрисдикції та місцевих (районних) судів. Суди загальної юрисдикції здійснюють цивільне, господарське, адміністративне та кримінальне правосуддя. Найвищим судовим органом є Верховний Суд. До його складу входять палати у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах, а також військова колегія.

Конституційний Суд складається з 18 суддів – по шість від Президента, Верховної Ради та з'їзду суддів України – які призначаються на 9-річний термін. Конституційний суд дає висновки щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради, указів актів Президента України, актів Кабінету міністрів, а також правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Він також дає висновки щодо відповідності Конституції укладених Україною міжнародних договорів.

Процедури судового розгляду

Конституція України містить положення, що гарантують справедливий судовий розгляд, зокрема наділяє підозрюваних і свідків правом на відмову свідчити проти самих себе або своїх родичів; проте ці права обмежувалися відсутністю відповідних законодавчих актів, внаслідок чого система кримінального правосуддя радянських часів залишилася практично без змін. Підсудні формально вважаються невинними; однак високий відсоток обвинувальних вироків ставить під сумнів презумпцію невинності.

Конституція передбачає застосування присяжних, проте інститут присяжних не було втілено на практиці. Більшість справ вирішуються суддями одноосібно, хоча судові справи за звинуваченнями, щодо яких закон передбачає довічне ув'язнення (максимальна міра покарання в системі кримінального правосуддя) слухалися двома суддями та трьома народними засідателями (судові асесори з певним рівнем юридичної підготовки).

За законом судовий розгляд кримінальної справи має розпочатися не пізніше, ніж через три тижні з дня її надходження до суду; однак ця вимога рідко виконувалася через перевантаження судової системи. Щоб постати перед судом, обвинуваченим доводилося чекати місяцями. Складні справи можуть готуватися до судового розгляду роками.

Закон передбачає можливість спілкування обвинуваченого з адвокатом віч-на-віч; проте за повідомленнями правозахисних груп чиновники іноді відмовляли у праві такого спілкування між адвокатом та його клієнтом. Закон також передбачає надання всі обвинуваченим безоплатної юридичної допомоги, проте безкоштовних адвокатів часто не було в наявності.

6 жовтня Конституційний Суд ухвалив, що будь-яка особа, викликана до суду в якості свідка у кримінальній справі, має право на юридичну допомогу.

З метою захисту підсудних матеріали слідства повинні містити підписані документи, які підтверджують, що підсудний був поінформований про пред'явлені йому звинувачення, про належне йому право не давати свідчень проти себе або його родичів. У разі відсутності таких підтверджуючих документів апеляційні суди можуть скасовувати обвинувальні вирoki або призначати нові судові розгляди; проте з метою отримання підписів посадовці іноді вдавалися до словесного або фізичного тиску на обвинувачених.

За законом судові розгляди проводяться відкрито, а підсудні мають право ставити запитання свідкам. Проте місця у залах суду часто не вистачало, і представники ЗМІ іноді не мали можливості бути присутніми на судових засіданнях та робити з них репортажі.

Закон дозволяє зберігати в таємниці імена та адреси потерпілих і свідків, якщо існує загроза їх залякування та примушення до відмови від свідчень або до їх зміни. Закон вимагає, щоб суддів, свідків, підсудних та їхніх родичів охороняли співробітники спеціальних підрозділів міліції, але за повідомленнями правозахисних організацій ця система залишалася неефективною.

Політичні в'язні та затримані

Повідомлень про ув'язнення чи затримання з політичних мотивів не надходило.

Цивільне судочинство та засоби правового захисту

Конституція та закони надають громадянам право оскаржувати в суді будь-які рішення, дії чи бездіяльність тих посадовців центральних і місцевих органів державної влади, котрі порушують їхні права. Проте право на правовий захист обмежувалося неефективною та корумпованою судовою системою.

Потенційні потерпілі мають також право колективно оскаржити законодавчий акт, який, на їхню думку, може порушувати їхні основні права та свободи. Громадяни можуть звертатися до Уповноваженого ВР з прав людини, а також мають право подавати свої справи на розгляд до відповідних міжнародних структур, наприклад, до ЄСПЛ.

Повернення (реституція) майна

Повернення майна, відібраного у релігійних громад за радянських часів відбувалося повільними темпами, почасти з огляду на складне економічне становище в країні. До того ж задоволення вимог християнських, іудейських і мусульманських громад щодо повернення майна ускладнювалося боротьбою всередині самих громад за окремі об'єкти.

Протягом року Державний комітет України у справах національностей та релігій (ДКНР) не повідомляв про зрушення в цьому напрямку. Попередньо ДКНР заявляв, що більшість (переважна більшість?) будівель і об'єктів уже була повернута релігійним організаціям. Що

стосується решти об'єктів, щодо яких висувалися претензії, то або в них розташовані державні установи, або вони є історичними пам'ятками, або вони були передані у приватну власність. ДКНР повідомив про брак державних коштів на переселення організацій, розташованих у таких будівлях. ДКНР також відзначив, що вирішення питань про повернення майна часто належить до компетенції місцевих органів влади.

- f. Свавільне втручання у приватне чи сімейне життя, порушення недоторканності житла, порушення таємниці листування

Конституція забороняє подібні дії; проте на практиці влада в цілому не дотримувалася цих заборон.

За законом СБУ не має права здійснювати обшуки та вести спостереження без відповідного судового ордеру. Конституція покладає на Генеральну прокуратуру обов'язок забезпечувати дотримання всіма правоохоронними органами чинного законодавства. Закон надає громадянам право ознайомлюватися з будь-якими матеріалами, які їх стосуються та знаходяться в розпорядженні СБУ, а також право домагатися в суді відшкодування збитків, заподіяних слідством. Проте влада в цілому не поважала цих прав на практиці, оскільки до цього часу не було ухвалено відповідних підзаконних актів.

На думку неурядової організації УГСПЛ і колишнього голови СБУ Ігоря Смешка в країні немає ні ефективного незалежного нагляду, ні моніторингу діяльності органів безпеки. Більшість громадян просто не знає, що їхнє право на недоторканність приватного життя порушувалося правоохоронними структурами.

У засобах масової інформації з'явилося кілька повідомлень про втручання у приватне життя та незаконне стеження за людьми, здійснюване державними органами. Наприклад, 28 квітня тижневик «Дзеркало тижня» повідомив, що апеляційні суди розглянули 25086 подань від правоохоронних органів (переважним чином від СБУ, Міністерства внутрішніх справ і податкової міліції) про надання дозволів на зняття інформації з каналів зв'язку, причому всі ці подання газета охарактеризувала як обмеження конституційних прав громадян.

Керівник СБУ Валентин Наливайченко оприлюднив інформацію про те, що в січні 2008 року його відомство розпочало контроль телефонних розмов заступника генерального прокурора Рената Кузьміна незважаючи на те, що не було жодних підстав підозрювати його в порушенні державної таємниці. 15 травня СБУ передала в Генеральну прокуратуру матеріали незаконного спостереження за Кузьмінім, і проти відповідальних за це офіцерів СБУ була порушена кримінальна справа.

Не надходило жодних повідомлень про розслідування факту незаконного спостереження за мером міста Миколаєва Володимиром Чайкою у 2008 році, ані про кримінальну справу 2007 року за фактом розміщення в Інтернеті стенограми телефонної розмови, між спікером Парламенту Олександром Морозом і британським послом, яка відбулася у 2006 році.

Протягом року ЄСПЛ ухвалив чотири рішення, в яких визнав порушення Україною права на недоторканність приватного та сімейного життя, закріпленого Статтею 8 Європейської Конвенції прав людини. Для порівняння у 2008 році було ухвалено лише одне таке рішення.

Розділ 2 Повага до громадянських свобод, зокрема таких як:

- a. Свобода слова і преси

Конституція та закони гарантують свободу слова та преси, і влада в цілому поважала ці права на практиці.

Повідомлень про те, що центральні органи влади намагалися скеровувати в певному напрямку зміст медійних публікацій та матеріалів, не було; проте надходили повідомлення про факти залякування журналістів посадовими особами національного та місцевого рівня. Громадяни мали змогу публічно або приватно критикувати владу, активно функціонували незалежні та міжнародні засоби масової інформації, які подавали широке розмаїття поглядів.

За даними Української асоціації видавців періодичної преси у країні регулярно виходило в світ близько 4200 друкованих видань. Серед них були 2400 газет (у тому числі 52 щоденні) і 1700 журналів, з яких 1550 мали загальнонаціональне розповсюдження.

У червні парламент своєю резолюцією заборонив контролюючим органам провадити перевірки засобів масової інформації під час президентської виборчої кампанії 2010 року, яка розпочалася у жовтні. Метою цього кроку було забезпечення свободи слова шляхом ліквідації правових, адміністративних та економічних перешкод медійному висвітленню кампанії.

Втім, закон про президентські вибори накладає й певні обмеження на медійне висвітлення виборчих кампаній. Незалежний медіа-портал «Телекритика», голова ХПЗГ Євген Захаров та експерт з питань медійного законодавства Костянтин Якубенко критикували чинне законодавство за унеможливлення незалежної аналітики передвиборних платформ і поглядів кандидатів. Наприклад, засобам масової інформації технічно дозволяється лише транслювати інформацію, надану кандидатами. Інші обмеження включають: заборону іноземним ЗМІ та негромадянам України «кампанії вести агітацію» (причому відсутнє визначення самого терміну «агітація»), а також заборону публікувати результати опитувань громадської думки про політичні партії та кандидатів на пост президента за 15 днів до дня виборів.

15 вересня Національна комісія з утвердження свободи слова та розвитку інформаційної галузі закликала політиків утримуватися від спроб маніпулювання засобами масової інформації та журналістами під час президентської кампанії. Проте медіа-експерти висловлювали занепокоєння тим фактом, що впродовж усієї виборчої кампанії політики та власники ЗМІ все одно посилюватимуть тиск на всі засоби масової інформації. У жовтні місяці голова НУО «Комітет виборців України» Олександр Черненко висловив занепокоєння ознаками можливого повернення прямої цензури. За його твердженням редакторів і топ-менеджерів певних ЗМІ примушували відвідувати зустрічі у штаб-квартирах кандидатів, а деякі національні та регіональні ЗМІ були попереджені про те, що не слід критикувати окремих політиків.

22 вересня районний суд міста Києва спочатку прийняв рішення на користь політичної партії прем'єр-міністра Юлії Тимошенко у справі про розісланий по всіх провідних телеканалах відеоролик з критикою про неї. Своїм рішенням суд заборонив поширення того, що він назвав «недобросовісною рекламою» про діяльність прем'єр-міністра. УГСПЛ оскаржила це рішення, наголошуючи на тому, що прем'єр-міністр, як публічна особа може бути об'єктом критики в пресі. 7 жовтня суд відмінив своє попереднє рішення.

Надходили додаткові повідомлення про факти залякування та інші прояви утисків щодо журналістів, у тому числі з боку посадовців національного та місцевого рівня.

За даними Інституту масової інформації (національної медіа-моніторингової організації), протягом перших 11 місяців року жертвами фізичних нападів або залякувань стали, як

мінімум 31 журналістів і видань, порівняно з 27 інцидентами, про які повідомлялося у 2008 році. У жовтні місяці ІМІ повідомив про різкий сплеск насильства, зокрема про факти міліцейського насильства і п'ять випадків стрілянини. Стріляли по офісах волинської газети «Віче», львівської газети «Експрес» і видавництва «Нова зоря» в Івано-Франківську. Крім того, невідомі стріляли в директора телеканалу «Приват ТВ Дніпро» Кирила Данилова в Дніпропетровську і фотокореспондента журналу «Конфлікти і закони» Руслана Любченка в Києві. Як і в минулому році, переважна більшість інцидентів сталася на місцевому рівні, а їх ініціаторами часто вважалися окремі політики, бізнесмени або організовані злочинні угруповання.

Приміром, 16 лютого в Черкасах був підірваний автомобіль місцевого журналіста і власника медіа-групи «Антенa» Валерія Воротніка – відразу ж після того, як той виступив з протестом проти закриття п'яти місцевих шкіл. Від вибуху ніхто не постраждав. 25 травня репортер телерадіокомпанії (ТРК) «Вінниччина» Олександр Ільницький дістав травми голови від рук муніципального чиновника після того, як зняв на відеокамеру сварку між цим чиновником і адміністратором цирку, який звинуватив місцеву владу в корупції.

1 вересня депутат ВР від Комуністичної партії Олександр Ткаченко вихопив мікрофон у парламентського кореспондента телеканалу СТБ Ольги Червакової і жбурнув його на підлогу, коли та попросила роз'яснити його зауваження про те, що журналістам слід заборонити доступ до парламентського кафетерію. Комітет ВР з питань свободи слова закликав Ткаченка вибачитися.

Не було жодного прогресу в розслідуванні кримінальної справи за фактом побиття журналіста газети «Острів» Ігоря Нежурка, яке мало місце у червні 2008 року.

Не надходило жодних повідомлень щодо цілої низки справ, порушених у минулі роки за фактами насильницьких дій проти журналістів, зокрема справи про напад на директора відділу новин Дніпропетровського «Каналу 9» Анатолія Шинкаренка (лютий 2007 року); напад на незалежного журналіста-розслідувальника Сергія Цигіпу в Херсонській області (березень 2007 року); спалення автомобіля головного редактора донецького Інтернет-видання «Острів» (вересень 2007 року); або смерть засновника і видавця газети «Голос молоді» Норіка Ширіна (2006 рік).

Приватні ЗМІ працювали поза сферою прямого державного контролю чи втручання; проте як незалежні так і державні засоби масової інформації іноді демонстрували тенденцію до самоцензури матеріалів, присвячених чутливим для влади питанням. Хоча приватні газети функціонували на комерційній основі, їхні доходи часто залежали від власників (політичних патронів чи пов'язаних з певними політиками олігархів) і не проводили незалежної редакційної політики.

За даними моніторингу засобів масової інформації, проведеного ІМІ та його регіональними партнерами, в електронних і друкованих ЗМІ продовжувалася практика проплачених публікацій, прихованої реклами та позитивного висвітлення певних подій під виглядом новин (відомих під назвою «джинса»). Розцінки за такі матеріали коливалися від 24 тис. гривень (\$3000) до 40 тис. гривень (\$5000) за участь у телевізійному ток-шоу. Статті в друкованих ЗМІ коштували від 800 гривень (\$100) до 40000 гривень (\$5000).

ІМІ також відзначив, що політичні партії часто замовляли розміщення статей в регіональних друкованих ЗМІ, причому правоохоронні органи ніяк не реагували на це порушення закону. Деякі журналісти твердили, що низька заробітна плата підштовхує окремих репортерів до

поповнення своїх кишень не задокументованими виплатами від «благодійників», котрі прагнули впливати на подачу інформації в ЗМІ.

30 квітня Європейська федерація журналістів оприлюднила заяву, в якій засуджувалося звільнення з роботи віце-президента і провідного активіста Незалежної медіа-профспілки Сергія Гузя. Він був звільнений з редакції журналу «Український тиждень» «за намагання покращити умови праці для своїх колег» шляхом переговорів щодо укладання колективного договору, в якому б регулювалися розміри зарплати та права редактора. За даними федерації в січні певна частина журналістів пішла з журналу на знак протесту проти звільнення головного редактора через конфлікт, викликаний зростаючим втручанням у редакційну політику цього видання.

Триваюча залежність деяких ЗМІ від державного фінансування могла бути перешкодою для журналістських розслідувань і критичних репортажів.

Однією з проблем був недостатній доступ ЗМІ до офіційної інформації, особливо в регіонах. За твердженнями ІМІ, УГСПЛ і Комітету моніторингу свободи преси в Криму, більшість державних установ регулярно відмовлялися відповідати на прохання журналістів і НУО надати їм базову суспільно-важливу інформацію. Наприклад, 8 квітня міністр охорони здоров'я Криму Сергій Дониц відмовився відповідати на запитання репортера новин ТРК «Чорноморська» Катерини Зуєвої про результати зустрічі зі спеціальною комісією з перевірки Сімферопольської дитячої туберкульозної лікарні. Журналістам не дозволили бути присутніми на цій події.

В окремих випадках представники мас-медіа мали труднощі з доступом на судові засідання та інші наради органів влади. 27 січня ІМІ повідомив, що суддя Автозаводського районного суду міста Кременчука Полтавської області Сергій Несторенко виштовхав з зали суду керівника місцевого офісу незалежної медіа-профспілки і активіста-правозахисника Миколу Фельдмана під час розгляду справи. За словами Фельдмана, той же суддя погрожував порушити кримінальну справу проти адвоката, який запросив його на цей судовий процес.

За інформацією УГСПЛ 16 березня заступник мера Чернігова Станіслав Віхров заборонив кореспондентам газет «Україна молода» і «За Чернігів» Валерію Литовченку та Андрію Чередняку бути присутніми на засіданні виконавчого комітету міської ради. Віхров доводив, що Литовченко не є штатним працівником «України молоді», що газета повинна була заздалегідь звернутися з відповідним письмовим проханням, і що засідання носило закритий характер. Проте представники муніципальних ЗМІ були допущені на це засідання без попереднього дозволу, а на вебсайті міської ради був розміщений його порядок денний, присвячений транспортним і бюджетним питанням.

Державні ліцензійні правила вимагають, щоб національні мас-медіа транслювали 75% своїх програм українською мовою. Багато громадян, для яких ця мова не є рідною, вважали таку політику дискримінаційною.

Наклеп вважається цивільним правопорушенням, і закон обмежує розмір відшкодування у справах про наклеп; преса може публікувати необразливі, оціночні судження, включаючи критику, без будь-якого покарання. У своїй постанові від 27 лютого щодо практики судового розгляду справ про наклеп Верховний Суд вкотре наголосив, що державні посадовці менше захищені від критики, ніж пересічні громадяни; підкреслив важливість проведення чіткої межі між фактологічною інформацією та оціночними судженнями, і закликав суди посилатися в цих справах на відповідну практику Європейського суду з прав людини.

1 грудня Президент наклав вето на зміни до цивільного кодексу, які б дозволили посадовцям домагатися виплати більших сум відшкодування у справах про наклеп. Правозахисні медіа-групи рекомендували ветувати ці зміни на тій підставі, що вони б поставили під несправедливий тиск журналістів і засоби масової інформації.

Втім, незалежні моніторингові групи продовжували висловлювати занепокоєння надміру високими сумами відшкодування, які вимагалися й подекуди присуджувалися за звинуваченнями в наклепі. Зокрема державні установи та публічні особи продовжували вдаватися до погроз порушення цивільних справ на підставі нібито завданої шкоди їхній «честі й гідності» з метою впливу або залякування преси.

Наприклад, у списку «ворогів преси», складеному Національною спілкою журналістів, згадуються вісім судових справ про наклеп, порушених з початку квітня проти газети «Канал 33» колишнім вінницьким губернатором Григорієм Калетніком і його сином. Газета опублікувала низку статей, які натякали на причетність экс-губернатора до незаконних контрабандних операцій, коли той служив у Державній митній службі. Калетніки вимагали виплатити їм відшкодування в розмірі 710 тисяч гривень (\$89000). 16 квітня ІМІ повідомив, що Київський апеляційний суд зменшив суму компенсації за моральну шкоду, присудженої судом нижчої інстанції, з 300 тисяч гривень (\$37400) до 157 тисяч гривень (\$19600).

Свобода в Інтернеті

Влада не обмежувала доступу до Інтернету; проте правоохоронні органи провадили його моніторинг. Особи та організації мали змогу мирно висловлювати свої погляди через Інтернет, у тому числі за допомогою електронної пошти.

За даними статистики Міжнародного телекомунікаційного союзу за 2008 рік, Інтернетом користувалося близько 11% населення України.

18 лютого Кабінет міністрів прийняв постанову про призначення СБУ головним державним органом, відповідальним за підготовку законопроекту про реєстрацію Інтернет-видань.

Академічні свободи та культурні заходи

Влада ніяк не обмежувала академічних свобод. Проте правозахисні організації та діячі мистецтв критикували Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі та її голову Василя Костицького за заборону демонстрації кількох іноземних кіно- і мультфільмів, а також низки українських книжок, пісень і програм.

Приміром, за рекомендацією цієї Комісії Національна рада з телерадіомовлення заборонила подальшу трансляцію іноземного мультсеріалу «Сімпсони». Так само вона заборонила прокат кінофільму Саші Барона Коена «Бруно» і публікацію роману «Жінка його мрії» українського лауреата Шевченківської премії Олеса Ульяненка. Комісія назвала всі ці твори непристойними, порнографічними та антисоціальними.

Комісія також заборонила дві книжки, які, за її визначенням, розпалювали ксенофобію або міжетнічну ненависть, або містили антисемітські висловлювання: «Таємна історія України» Александра Широкограда і «Життя, історія і реальність» Володимира Путятіна.

26 червня Президент підписав зміни до кримінального кодексу, згідно з якими електронне або фізичне зберігання літератури, зображень чи інших об'єктів «порнографічного характеру», призначених для продажу або розповсюдження, стало кримінальним злочином.

Проте закон не дає чіткого визначення, що таке «порнографічний характер». На думку виконавчого директора УГСПЛ Володимира Яворського, новий закон обмежує свободу слова й міг би сприяти практиці шантажу та корупції з боку міліції проти окремих осіб.

б. Свобода мирних зібрань і свобода об'єднань

Конституція України гарантує право на свободу зібрань, але в деяких випадках регіональні органи влади ці права порушували. Оскільки національного законодавства, що регулює свободу зібрань, не існує, на практиці застосовувався Кодекс адміністративного судочинства і попередня практика. Крім того, місцеві чиновники іноді зверталися до радянського закону про свободу зібрань, який містить більше обмежень, ніж чинна Конституція України.

Згідно з вимогами Конституції організатори зобов'язані заздалегідь інформувати владу про заплановану демонстрацію. За постановою, прийнятою ще в радянську епоху, якою часто користується місцева влада при визначенні терміну «завчасне інформування», організації повинні подавати заявки на проведення демонстрацій, як мінімум, за 10 днів до запланованого заходу. У більшості випадків такі дозволи надавалися, але на практиці поширеним явищем були несанкціоновані демонстрації, причому, як правило, вони проходили без втручання міліції, штрафів чи затримань, хоча й траплялися окремі винятки.

За даними Міністерства внутрішніх справ протягом перших дев'яти місяців року міліція виявила 99 осіб, які та вчинили адміністративні правопорушення (зібрань порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій). Водночас Генеральна прокуратура підтвердила, що не порушувала жодних кримінальних справ за фактами проведення несанкціонованих мітингів чи інших акцій протесту.

За повідомленням вебсайту «Майдан» від 16 липня Одеський обласний апеляційний суд підтримав рішення суду нижчої інстанції, в якому депутат Одеської міської ради був визнаний винним у порушенні постанови про завчасне інформування. Михайло Шмушкович визнав, що організував травневу демонстрацію місцевих жителів на знак протесту проти призупинення міською радою фінансування проекту будівництва муніципального житла. Шмушкович звернувся за дозволом на проведення заходу за три дні до запланованої дати, але був попереджений департаментом внутрішньої політики міськради про те, що заявка була подана з порушенням чинного законодавства. Адвокат УГСПЛ, який надавав юридичну допомогу Шмушковичу в цій справі, охарактеризував постанову суду як безпрецедентну.

Інститут «Республіка» (місцева моніторингова група) заявив, що протягом двох попередніх років було помічене зростання кількості порушень свободи мирних зібрань, і висловив занепокоєння тим фактом, що правоохоронні органи часто упереджено ставляться до деяких груп. Зокрема, Інститут відзначив появу нової тенденції – залучення воєнізованих організацій – таких, як незареєстрована НУО ветеранів служби безпеки «Щит», до виконання завдань щодо підтримки правопорядку. У березні місяці організація «Щит» розіграла в Києві мирний протест на Майдані Незалежності і добровільно зголосилася «боротися з анархією, корупцією та фінансованою з приватних джерел політичною діяльністю з метою відновлення порядку в країні».

Як і 2008 року, органи місцевої влади заборонили «прогеївські» заходи Миколаївської організації геїв, лесбійок і бісексуалів «ЛіГа». У травні ЛіГа, проігнорувавши заборону міських властей, організувала фотовиставку, приурочену до Міжнародного дня боротьби проти гомофобії.

У червні місяці місцева влада письмово попередила організацію ЛіГа про те, що вона може бути розпущена за це порушення законодавства.

Не відбулося жодних зрушень у справі оскарження в адміністративному суді (березень 2008 року) Луганською філією Комітету виборців України (КВУ) рішення Сєвєродонецької міської ради, згідно з яким організатори спортивних, музичних, релігійних і громадсько-політичних заходів у Льодовому палаці спорту повинні отримувати на це дозвіл міської ради, а проведення всіх інших заходів у цьому приміщенні забороняється.

Свобода об'єднань

Конституція та закони гарантують право на свободу об'єднань. Хоча влада в цілому не перешкоджала здійсненню цього права на практиці, певні обмеження все ж залишалися. Правила реєстрації громадських об'єднань були доволі обтяжливими, але протягом року не надходило повідомлень про застосування владою цих правил з метою розпуску легітимно існуючих організацій або перешкоджання утворенню нових.

Закон обмежує діяльність організацій, які пропагують насильство, расову чи міжконфесійну ненависть або становлять загрозу для громадського порядку чи здоров'я населення. 19 січня речник СБУ Марина Остапенко підтвердила, що органи безпеки завершили досудове розслідування кримінальної справи проти сепаратистської організації Народний фронт «Сєвєрастополь – Крим – Росія» і передали її до суду. Не надходило повідомлень про подальший хід кримінального розслідування Службою безпеки діяльності ще одного сепаратистського угруповання – асоціації «Сойм підкарпатських русинів».

с. Свобода віросповідання

Конституція та закон гарантують свободу віросповідання, і в цілому влада поважала це право. Проте деякі релігійні меншини та нетрадиційні релігійні громади зазнавали труднощів під час реєстрації, а також купівлі та оренди майна. Офіційної державної релігії в Україні немає, але інколи органи місцевої влади віддавали на своїй території перевагу релігійній більшості.

За законом для того щоб отримати статус юридичної особи як місцевої чи національної організації, релігійна група зобов'язана зареєструвати свої установчі документи (угоду про заснування та статут) і налічувати не менше 10 дорослих членів. Реєстрація необхідна для провадження різного роду бізнесової діяльності, в тому числі видавничої, банківської та операцій з майном. Процес реєстрації віднесений до відання ДКНР. Представники кількох конфесій висловили задоволення роботою цього Комітету.

Протягом року єврейська громада неодноразово скаржилася на те, що Краківський ринок у Львові розташований на місці старовинного єврейського цвинтаря, і періодичні земляні роботи, що провадяться там з метою спорудження ринкових кіосків, порушують святість кладовища. Міська влада запропонувала створити у 2010 році меморіальний парк на незабудованій частині цвинтаря, але при цьому наполягала на неможливості перенесення ринку в інше місце, оскільки деякі його споруди знаходяться у приватній власності.

Представники Української греко-католицької церкви в Криму скаржилися на те, що Ялтинська міська рада відмовляється вирішити справу з виділенням земельної ділянки під будівництво єдиної в місті греко-католицької церкви. Вони також згадували про небажання муніципальних властей Києва, Київської області, Житомира, Сімферополя та Євпаторії надавати ділянки під спорудження церков.

Повернення релігійним громадам комунального майна, конфіскованого за радянських часів, надалі залишалося проблематичним (див. розділ 1.е.).

Закон обмежує діяльність іноземних релігійних організацій і визначає вузький перелік дозволених форм діяльності для духівництва, проповідників, учителів та інших представників іноземних релігійних організацій, які не є громадянами України; втім, не надходило жодних повідомлень про те, що влада протягом року використовувала цей закон з метою обмеження діяльності таких релігійних організацій.

Влада сприяла поглибленню міжконфесійного взаєморозуміння шляхом проведення частих консультацій із Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій, котра об'єднує конфесії, до яких належать понад 90 відсотків релігійно активного населення. Кожні два чи три місяці Рада проводила свої засідання з метою обговорення міжконфесійних проблем. У більшості регіонів обласні адміністрації та місцеві релігійні лідери утворили обласні ради церков і релігійних організацій.

15 січня Верховна Рада прийняла зміни до чинного законодавства, згідно з якими зареєстровані релігійні організації отримали право постійно користуватися земельними ділянками, які перебувають у державній та комунальній власності. 25 березня Кабінет міністрів зменшив ставки орендної плати для тих релігійних організацій, котрі користуються об'єктами державного майна, до 45 відсотків від ставок орендної плати для комерційних користувачів.

5 серпня Кабінет міністрів прийняв постанову, яка полегшує процедуру реєстрації тих іноземних релігійних працівників, котрі приїжджають в Україну. 3 вересня Кабінет прийняв постанову про зниження тарифів на газ для релігійних організацій до рівня тарифів для житлового сектора.

Прояви суспільної нетерпимості та дискримінації

Находили повідомлення про факти соціальної напруги та дискримінації на ґрунті релігійних переконань і релігійної практики. Конфлікти між місцевими представниками конкуруючих релігійних організацій продовжували в цілому негативно позначатися на соціальних зв'язках між релігійними громадами в суспільстві.

2 жовтня високопоставлені представники Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ-МП) та Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ-КП) розпочали діалог з метою пошуку шляхів вирішення за давнених суперечок. Обидві сторони охарактеризували проведену зустріч як обнадійливу і висловили обережний оптимізм щодо перспектив подальших переговорів.

Зберігалось напруження у стосунках між УПЦ-МП, УПЦ-КП та Українською автокефальною православною церквою (УАПЦ), коли парафії робили спроби переходу під юрисдикцію тієї чи іншої церкви. Наприклад, після того, як парафіяни розділилися між різними церквами, УПЦ-МП, УПЦ-КП і місцева влада так і не змогли вирішити спорів щодо порядку користування приміщенням Свято-Троїцької церкви в одному з сіл Тернопільської області. Ще один приклад: УПЦ-КП та УАПЦ так і не змогли дійти згоди у спорі про право власності на Свято-Георгіївську церкву в Одесі. Цей спір виник після того, як місцевий архієрей прийняв рішення перейти з УПЦ-КП до УАПЦ.

Надалі залишався проблемою вандалізм по відношенню до релігійних об'єктів і пам'ятників. 17 червня міністр внутрішніх справ Юрій Луценко дав органам міліції розпорядження проводити більш ретельне розслідування випадків вандалізму на цвинтарях. За його словами, протягом перших шести місяців року міліція зареєструвала 619 випадків кладовищенського вандалізму.

У серпні-місяці будівельна компанія зруйнувала в Херсоні каплицю, в якій проводили богослужіння німецька Євангелічна лютеранська церква та Українська греко-католицька церква. Компанія відмовилася виконати рішення суду, яким церква була оголошена законним користувачем земельної ділянки.

У Криму залишалося призупиненим будівництво мечеті в центрі Сімферополя. В лютому 2008 року міська рада скасувала своє попереднє рішення про виділення земельної ділянки під спорудження мечеті й визначила для інше, менш зручне місце.

Країна досягла певного прогресу в стосунках зі своїми єврейськими громадами; проте члени маргінальних популістських і націоналістичних партій та організацій продовжували час від часу робити екстремістські, нетерпимі та антисемітські заяви.

За даними державного перепису населення та міжнародних єврейських організацій у країні проживають 103,600 євреїв, які становлять приблизно 0,2% її населення. Однак місцеві єврейські лідери оцінювали кількість осіб єврейського походження у 370000 чоловік.

Мала місце низка проявів антисемітизму, включаючи акти вандалізму проти майна єврейських громад. За даними керівника програми моніторингу прав людини і авторитетного дослідника антисемітизму В'ячеслава Лихачова, протягом перших 11 місяців року в країні було вчинено 17 актів вандалізму порівняно з 13 інцидентами у 2008 році і 20 – у 2007.

Зберігалася тенденція до зменшення кількості фізичних нападів на євреїв. За даними звіту «Антисемітизм в Австралії та Євразії 2008/2009», опублікованого Євроазіатським єврейським конгресом під редакцією Лихачова, «протягом перших 11 місяці року стався лише один антисемітський напад порівняно з 5 інцидентами у 2008 році і 8 – у 2007.

У лютому в приміщенні Луцької синагоги був знайдений саморобний вибуховий пристрій. Слідчі встановили, що він містив вибухівку, але не був споряджений для підриву. Єврейська громада закликала провести ретельне розслідування цього інциденту. Місцева влада відреагувала на інцидент спорудженням огорожі навколо будинку синагоги і передала його у власність єврейській громаді.

10 серпня Закарпатська прокуратура пред'явила меру Ужгорода Сергію Ратушняку звинувачення в розпалюванні міжетнічної ненависті, хуліганстві та зловживанні службовим становищем після того, як він вдався до антисемітської риторики та вчинив напад на активістку кампанії його суперника в президентських перегонках. Ратушняк, який був маргінальним кандидатом на президентських виборах 2010 року, відомий своїми расистськими й нетерпимими висловлюваннями. Він не користувався скільки-небудь значною підтримкою як кандидат на президентський пост, і не належав до жодної партії. Лідери єврейської громади протестували проти його реєстрації в якості кандидата у президенти і схвалювали тих політиків, котрі критикували заяви Ратушняка.

Наприкінці серпня невідомі особи розмалювали свастиками стіни Єврейського благодійного центру в Мелітополі. Місцева міліція не знайшла зловмисників і охарактеризувала інцидент як акт хуліганства.

13 вересня на вхідних дверях Київського офісу Єврейського товариства допомоги іммігрантам (ХІАС) були намальовані нацистські символи. 26 жовтня в Миколаєві невідомі вандали облили фарбою пам'ятний знак, встановлений на місці, де колись стояв будинок, у якому народився видатний релігійний лідер рабин Менахем Шнеерсон.

У листопаді Одеська прокуратура порушила кримінальну справу за фактом публікації статей антисемітського змісту маргінальною радикальною організацією ЗУБР (скорочення від «Україна, Білорусь, Росія»). Члени одеської єврейської громади вимагали, щоб прокуратура провела розслідування діяльності цієї групи, яка опублікувала ці матеріали у своїй газеті «ЗаЗУБрина» і на своєму вебсайті.

У кількох випадках ненависницька риторика проти євреїв поєднувалася з такою є ненависницькою риторикою проти інших груп. Антисемітські статті продовжували з'являтися в невеличких виданнях, хоча їхня кількість і наклад продовжували зменшуватися.

За даними Асоціації єврейських організацій і громад України (ВААД), протягом січня – березня на сторінках національних друкованих видань було опубліковано 13 антисемітських матеріалів. Для порівняння за той же період 2008 року було надруковано 17 матеріалів, у 2007 році – 172, а в першому кварталі 2006 року – 189.

На думку ВААД, зменшення кількості антисемітських публікацій було зумовлене обмеженням діяльності Академії управління персоналом, відомої за її українською скороченою назвою МАУП. Заснована в 1989 році МАУП – це акредитований приватний вищий навчальний заклад з розташованими по всій країні регіональними філіями. Однак антисеміти використовували його як знаряддя поширення озлобленої анти-єврейської пропаганди та правого екстремізму. В минулі роки МАУП друкувала майже 90% всіх опублікованих антисемітських матеріалів. Наприкінці року тривав розгляд судового позову, поданого МАУП проти наказу мера Києва щодо перевезення в інше місце книжкового кіоску, розташованого поблизу меморіалу жертвам Бабиного Яру. За твердженням МАУП, цей наказ обмежує її право на свободу слова.

15 січня Приморський районний суд Одеси виніс обвинувальний вирок з відстрочкою виконання на 18 місяців Ігорю Воліну-Данилову, редактору газети «Наше дело», який визнав себе винним у розпалюванні расової ненависті шляхом публікації антисемітської статті.

У березні 2008 року Верховний суд не задовольнив позов МАУП проти Єврейської конфедерації України та її видання «Єврейський оглядач», де були надруковані статті з критикою анти-єврейської та антисіоністської діяльності МАУП.

26 липня один з районних судів Криму засудив чоловіка за хуліганство (у 2007 році він побив головного рабина Севастополя Бен'яміна Вольфа). Нападникові також було наказано виплатити рабинові 5000 гривень відшкодування (приблизно \$600). Лідери місцевої єврейської громади заявили протест проти цього судового рішення на тій підставі, що підсудному належало пред'явити обвинувачення в розпалюванні міжетнічного та релігійного розбрату, оскільки мотивом скоєного ним вчинку був зовнішній вигляд рабина.

Лідери єврейської громади Херсона знову скаржилися на те, що депутат міської ради Сергій Кириченко продовжує поширювати антисемітську пропаганду. У 2008 році Кириченко часто виступав у місцевій радіопрограмі «ВІК», звинувачуючи євреїв у пограбуванні українського народу, змові з метою його поневолення і плануванні масового знищення слов'ян. 17 серпня

Херсонська обласна прокуратура порушила кримінальну справу за фактом трансляції цих програм і численних антисемітських публікацій у місцевій газеті «ВІК».

Вищі державні посадовці та політики з різних політичних партій продовжували вести боротьбу з антисемітизмом, виступаючи проти екстремізму та соціальної нетерпимості. У вересні, беручи участь у роботі Генеральної Асамблеї ООН, Президент Ющенко зустрівся з представниками іноземних єврейських організацій з метою обговорення зусиль країни щодо формування багатонаціонального суспільства, вільного від антисемітизму та ксенофобії.

Більш детальна інформація з цього питання вміщена в «Міжнародному звіті щодо релігійної свободи» на вебсайті: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/>.

с. Свобода пересування, внутрішньо переміщені особи, захист біженців і осіб без громадянства

Конституція та закон гарантують право на свободу пересування в межах країни, виїзд за кордон, свободу еміграції та репатріації, і держава в цілому поважала це право. Влада співпрацювала з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) та іншими гуманітарними організаціями з питань надання захисту шукачам притулку, особам без громадянства та іншим, кого це стосується.

Громадяни, які бажали виїхати за кордон, могли безперешкодно це робити. Виїзні візи не були обов'язковими. Влада могла відмовити у видачі закордонного паспорта тим особам, які володіли інформацією, що становить державну таємницю, проте такі відмови трапляються рідко й можуть бути оскаржені.

Закон забороняє примусове вигнання, і влада на вдавалася до такої практики.

Захист біженців

Країна є учасницею Конвенції ООН 1951 року про статус біженців і Протоколу до неї 1967 року. Її закони передбачають можливість надання притулку або статусу біженця, і влада створила систему, яка забезпечує захист біженців. Конституція гарантує право на надання притулку, але відповідних законодавчих актів не існує. Закон дозволяє тим біженцям, які постійно проживають в Україні протягом трьох років, подавати заяви про надання громадянства.

Наприкінці року Державна міграційна служба, створена у червні постановою Кабінету міністрів, все ще не функціонувала через політичні незгоди між президентом і прем'єр-міністром, суперечливі укази, постанови та судові рішення. Як результат, Державний комітет у справах національностей та релігій (ДКНР) продовжував займатися питаннями громадянства, імміграції, притулку та біженців, тимчасом як Міністерство внутрішніх справ і Державна прикордонна служба (ДПС) вели боротьбу з нелегальною міграцією.

Адміністративні суди, відповідальні за розгляд апеляцій на відмову в наданні притулку, були перевантажені величезною кількістю за давності справ. Організації, що захищають права біженців, висловлювали занепокоєння тим фактом, що Київський адміністративний апеляційний суд відклав розгляд апеляцій на примусову депортацію до 2012 року. Протягом звітнього року він розглядав справи за 2007 рік. Своєчасний розгляд справ у судах додатково ускладнювався браком перекладачів.

Влада надавала певний захист від вигнання чи повернення біженців до тих країн, де є вагомі підстави вважати, що їхнє життя чи свобода будуть під загрозою з огляду на їхню расову, релігійну, національну чи соціальну приналежність або політичні погляди. Але протягом року спостерігалися помітні винятки з цієї практики.

25 серпня з ініціативи ДПС набрали чинності нові правила, згідно з якими іноземні громадяни, що перетинають країну в напрямку до Західної Європи, а також особи без громадянства, повинні мати при собі не менше «70 прожиткових мінімумів» (12,620 гривень або \$1,570), щоб оплатити своє перебування в Україні. 2 вересня УВКБ заявило, що ця зміна «не повинна негативно позначатися на доступі до процедури надання притулку і підривати принцип невикнання біженців». Зокрема УВКБ висловило занепокоєння долею затриманих у Київському міжнародному аеропорту шістьох конголезців, які очікують повернення на батьківщину. Агенція у справах біженців закликала владу утриматися від їх депортації до належної оцінки їхньої потреби в захисті. Незважаючи на це, НУО «Соціальна дія» та «Міжнародна амністія» повідомили, що всі шестеро були вислані додому.

Правозахисні групи відзначали, що чинне законодавство стосовно біженців не передбачає захисту для «біженців війни», жертв масового насильства або осіб, яким було відмовлено в наданні притулку, котрі у випадку депортації можуть опинитися під загрозою катувань, втрати життя чи свободи. Поінформовані спостерігачі повідомляли, що кілька чеченців, яким було відмовлено в наданні притулку, імовірно утримуються у слідчих ізоляторах Чернігівської та Тернопільської областей, а також в Ужгороді, очікуючи екстрадиції в Росію.

На думку УВКБ та місцевих правоохоронних груп, через складну й обтяжливу процедуру реєстрації шукачі притулку часто залишалися без будь-яких документів протягом тривалого розгляду їхніх справ і процесу подання апеляцій. Через це вони часто ставали об'єктами міліцейських перевірок, затримань і штрафів. Біженці та шукачі притулку, найчастіше вихідці з Африки та Азії ставали жертвами зростаючого числа ксенофобських нападів. Шукачі притулку, які утримуються в слідчих ізоляторах, іноді не мають змоги подати у встановлені строки заяву про надання статусу біженця і мають обмежений доступ до юридичної та іншої допомоги. Проблема додатково ускладнювалася відсутністю доступу до кваліфікованих перекладачів, які б допомагали заповнювати реєстраційні документи.

Станом на жовтень місяць ДКНР підтвердив, що в країні перебувають 2315 офіційних біженців, у тому числі 1235 афганців, 263 африканця, 43 чеченця, 15 узбеків, 20 осіб без громадянства та 13 білорусів.

19 лютого коаліція організацій, які опікуються правами біженців, та Українська рада з питань біженців відзначили на прес-конференції, що протягом п'яти минулих років тільки трьома відсоткам шукачів притулку був наданий статус біженця в Україні. Вони також твердили, що органи влади визнають біженцями лише тих осіб, які тікали від персональних переслідувань, і часто відмовлялися надавати статус біженців громадянам країн, які тікали від гуманітарних катастроф чи збройних конфліктів.

Міністерство внутрішніх справ підтвердило, що протягом перших дев'яти місяців року з 773 прийнятих заяв статус біженця був наданий 102 особам. За даними ДКНР станом на 1 жовтня статус біженця отримали 108 осіб з тих 903, котрі подавали заяву.

10 березня агенція новин УНІАН оприлюднила заяву Вінницької правоохоронної групи про те, що з листопада 2008 року місцева міліція знущується над сомалійськими біженцями. Зокрема вони ставали жертвами расово вмотивованих нападів і принижень, тривалих затримань без

належної реєстрації та вимагання грошей. Група звернулася до Генеральної прокуратури з вимогою провести розслідування трьох конкретних скарг на жорстоке поводження.

Біженці отримували мінімальну матеріальну допомогу. Для біженців та шукачів притулку не були організовані жодні заняття з вивчення української мови, не існує жодних процедур, які б сприяли їхньому працевлаштуванню.

Україна залишалася країною призначення та транзиту мігрантів. За даними ДПС кількість нелегальних мігрантів, виявлених протягом перших дев'яти місяців року, становила 19,063 осіб, тобто на 19% менше ніж за той же період 2008 року. З їх числа 16,402 особи не були пропущені в країну, а 1,841 були затримані при нелегальному перетині кордону. ДПС відзначила, що більшість нелегалів, затриманих протягом року, становили громадяни країн СНД. За даними ДПС, протягом перших дев'яти місяців року були також затримані при перетинанні державного кордону 50 чеченців, 9 узбеків і 9 білорусів.

За даними Міністерства внутрішніх справ у двох нових пунктах тимчасового тримання в Чернігівській та Волинській областях утримувалося 751 нелегальних мігрантів, порівняно з 400 у 2008 році. За даними ДКНР, двох пунктів тимчасового тримання біженців в Одесі та Закарпатській області було недостатньо для їх забезпечення тимчасовим житлом.

22 липня Кабінет міністрів прийняв план заходів щодо інтеграції біженців до 2012 року, яким зокрема передбачається надання їм допомоги з освітою та працевлаштуванням.

Добровільне повернення жодним законодавчим положенням не регулюється. Втім, місцеве представництво Міжнародної організації з міграції (МОМ) у співробітництві з ДПС і Міністерством внутрішніх справ, продовжують реалізувати Програму сприяння добровільному поверненню (СДП), в рамках якої допомагають мігрантам, які опинилися в скрутному становищі, та особам, які не отримали притулку, повернутися до своїх країн походження. У реалізації цієї програми брали участь п'ять місцевих НУО в містах Мукачеве, Чернігів, Одеса, Харків і Волинській області. З 2007 року благополучно повернулися додому 210 мігрантів.

Особи без громадянства

За законом громадянство набувається за народженням, за територіальним походженням, шляхом прийняття до громадянства, поновлення у громадянстві та всиновлення. Подвійне громадянство забороняється.

За даними статистики УВКБ ООН станом на кінець 2008 року в Україні перебувало 56,350 осіб без громадянства. За інформацією ДКНР станом на 1 жовтня в країні налічувалося 20 осіб без громадянства. У 2007 році Європейська Рада з питань біженців і вигнанців та місцеві НУО повідомляли, що в країні перебувало приблизно 3000 осіб без громадянства, які на початку 1990-х років тікали від конфліктів у Грузії. Крім того, до Криму повернулося близько 6000 депортованих у минулому кримських татар, які проте не зареєструвалися як громадяни, а також дещо менші кількості вихідців з Абхазії та Грузії.

До групи осіб без громадянства також належить невідома кількість людей, які або десятиліттями проживають в Україні, але після розвалу Радянського Союзу в 1991 році не визначилися зі своїм громадянством, або ті, хто до або після 1991 року прибув до країни в якості студента або за тимчасовою візою. Багато з них не отримали дозволів на проживання і не вжили жодних інших кроків для реєстрації згідно з законами країн свого походження.

19 березня парламент прийняв зміни до імміграційного законодавства, які дозволили тим іноземним громадянам і особам без громадянства, котрі втекли від війни в Абхазії, подавати заяви про надання їм українського громадянства. До їх числа були включені особи з тимчасовими дозволами на проживання, які в подальшому постійно проживали в країні не менше п'яти років, а також діти, які прибули до країни зі своїми батьками, не досягши 18 років, і подавали заяви про надання їм дозволу на постійне проживання.

Розділ 3 Повага до політичних прав: Право громадян на зміну влади

Конституція та закон гарантують громадянам право на мирну зміну влади, і громадяни користувалися на практиці цим правом шляхом участі в періодичних, вільних і чесних виборах на засадах загального виборчого права.

Вибори та участь у політичному житті

За оцінками міжнародних і місцевих спостерігачів вибори столичного мера у травні 2008 року та дострокові парламентські вибори у вересні 2007 року були вільними й чесними. В результаті муніципальних виборів місця в Київській міській раді вибороли сім політичних партій та блоків. За результатами парламентських виборів п'ять з 20 партій і виборчих блоків перевищили 3-відсотковий поріг і здобули місця у Верховній Раді.

Президентські вибори були заплановані на 17 січня 2010 року; через три тижні після першого туру має відбутися другий тур, у якому пост президента виборюватимуть двоє кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів. Станом на кінець року було зареєстровано 18 кандидатів на пост президента.

18 серпня Верховна Рада подолала президентське вето на зміни до закону про вибори президента. В числі інших положень новий закон скоротив строки офіційної виборчої кампанії зі 120 до 90 днів і зобов'язав кандидатів, які бажають взяти участь у кампанії, вносити заставу в розмірі 500 тисяч гривень (приблизно \$62,300).

18 вересня НУО Комітет виборців України оприлюднив доповідь, у якій стверджувалося, що прийняті зміни до закону становлять загрозу для прозорих і демократичних виборів. У числі інших проблем КВУ відзначив, що органи влади дозволяли виборцям реєструватися в день виборів, обмежували можливості громадянського суспільства і НУО щодо спостереження та моніторингу за ходом виборчого процесу, а також запроваджували процедури, що обмежують можливості опротестування кандидатами імовірних фальсифікацій. КВУ також висловив занепокоєння практикою так званої «джинси» або проплачених позитивних медіа-матеріалів про окремих кандидатів, та ситуацією з реєстрами виборців, у яких за певними оцінками коефіцієнт помилок коливається від 10 до 30 відсотків.

19 жовтня Конституційний суд дійшов висновку, що кілька змінених положень закону про вибори не відповідають Конституції, зокрема вимога, щоб усі члени окружних і дільничних комісій проживали на території відповідних округів або дільниць, а також положення, згідно з яким громадяни, які постійно проживають за кордоном, для того, щоб узяти участь у виборах, мають бути включені до консульського реєстру.

У листопаді Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІ) Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) відрядило до країни 60 довгострокових спостерігачів виборчого процесу. У грудні Європейська мережа організацій зі спостереження за виборами відрядила в Україну 50 довгострокових спостерігачів. Планується, що безпосередньо в день

виборів по всій країні за ходом голосування стежитимуть приблизно 3100 міжнародних спостерігачів.

За даними третього проміжного звіту ОБСЄ/БДПЛ, за період з 19 жовтня до 31 грудня Міністерство внутрішніх справ зафіксувало 107 пов'язаних з виборами правопорушень, у тому числі 48 випадків хуліганства, 17 випадків публікації агітаційних матеріалів з порушенням законодавства, 5 підпалів, 7 випадків підкупу виборців, 3 випадки втрати або крадіжки офіційних печаток виборчих дільниць і 12 актів вандалізму.

Як окремі особи, так і партії мали можливість вільно висувати свої кандидатури для участі у виборах і користувалися цим правом.

Для того, щоб зареєструватися на національному рівні, політичні партії повинні були мати осередки в половині областей і не могли отримувати фінансову допомогу від держави чи закордонного покровителя. Верховний Суд мав право заборонити будь-яку політичну партію за рекомендацією Міністерства юстиції або Генерального прокурора. Протягом року жодна партія не була заборонена.

У депутатському корпусі Верховної Ради, який складається з 450 осіб, налічувалося 36 жінок; крім того, жінки займали посади прем'єр-міністра, міністра праці та соціальної політики, секретаря Ради національної безпеки та оборони (РНБО), глави Державного казначейства, Омбудсмена з прав людини та інші відповідальні державні пости. Дві жінки є судьями Конституційного Суду, який складається з 18 осіб. Точну кількість представників меншин у складі Верховної Ради та Кабінету міністрів з'ясувати не вдалось через законодавство про приватність.

Лідери кримських татар продовжували вимагати внесення змін до виборчого законодавства з тим, аби кримські татари отримали більш широке представництво у Верховних Радах Криму та України. Закон не дозволяє створювати регіональні політичні партії, тому кримські татари змушені приєднуватися до політичних партій чи блоків національного рівня. У складі Верховної Ради України був лише один депутат – кримський татарин.

За словами заступника голови Меджлісу кримськотатарського народу (керівного органу) Рефата Чубарова, кримські татари, які складають 13 відсотків населення Криму, займають лише 8 зі 100 місць у Верховній Раді Криму і мають приблизно 1000 депутатів у складі районних і селищних рад Криму. Меджліс досі юридично не визнається національною владою.

Вісім з 25 високих посадовців кримського уряду були кримськими татарами, в тому числі заступник Прем'єр-міністра, Міністр праці та соціальної політики, голова Республіканського комітету з міжнародних відносин і депортованих громадян і голова Республіканського комітету з інформації. Кримськими татарами також були двоє з 14 голів районних адміністрацій.

Розділ 4 Корупція на офіційному рівні та прозорість владі

Закон установлює кримінальну відповідальність за корупційні діяння посадовців, проте переслідування корупції було неефективним, і передбачені законом міри покарання застосовувалися рідко. Корупція залишалася однією з найпоширеніших проблем в органах влади та суспільстві. Як показують дослідження, зокрема Всесвітні індикатори державного управління Світового банку, протягом року відбувалося подальше зростання корупції.

Посадовці – від найнижчого до найвищого рівня – часто з безкарністю вдавалися до корупційної практики. Корупція надалі залишалася поширеною у виконавчій, законодавчій та судовій гілках влади.

24 квітня Кабінет міністрів призначив нового урядового уповноваженого з питань антикорупційної політики. Цей посадовець відповідає за підготовку політичних рекомендацій та координацію антикорупційних зусиль центральних і місцевих органів влади, суб'єктів господарювання і НУО, а також за співробітництво з Групою держав Ради Європи проти корупції та іншими міжнародними організаціями. Уповноважений має право передавати справи до антикорупційних підрозділів СБУ, Міністерства внутрішніх справ і Генеральної прокуратури. У серпні він подав на розгляд Кабінету дворічний план реалізації національної антикорупційної стратегії.

9 грудня Кабінет міністрів затвердив 14 антикорупційних заходів, до яких зокрема належать: антикорупційна стратегія, методика антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, а також процедура накопичення та оприлюднення інформації про юридичних осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення.

Генеральна прокуратура відповідає за розслідування корупційних правопорушень, вчинених посадовцями високого рівня і притягнення до відповідальності за всі корупційні злочини. Проте прокуратура залишається непрозорою й почасти неефективною в розслідуванні та судовому переслідуванні корупційних справ.

Станом на 1 жовтня Міністерство внутрішніх справ підтвердило, що проти 488 співробітників правоохоронних органів було порушено 533 кримінальні справи. З їх числа 72 справи стосувалися зловживання службовим становищем, 115 – перевищення влади чи службових повноважень і 115 – хабарництва.

Спільно з Державною судовою адміністрацією Міністерство внутрішніх справ відкрило спеціальну «гарячу лінію» для отримання повідомлень про корупцію в судових органах. Так само СБУ має аналогічні «гарячі лінії» в 13 областях.

СБУ повідомила, що протягом перших дев'яти місяців року нею було порушено 296 кримінальних справ за звинуваченнями в хабарництві; крім того 1138 державних чиновників та інших осіб, «відповідальних за виконання державних функцій» були притягнуті до відповідальності за корупцію.

Згідно з інформацією ГПУ протягом перших дев'яти місяців року за звинуваченнями в корупції та хабарництві були притягнуті до відповідальності 1188 призначених та виборних посадовців і державних чиновників усіх рівнів державної влади.

Як і в минулі роки, кількість чиновників, фактично покараних за корупційні злочини, залишалася нижчою від кількості тих, кому були пред'явлені обвинувачення. Генеральна прокуратура підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року прокурори порушили 30 кримінальних справ проти 28 суддів і передали до суду 18 корупційних справ проти суддів нижчого рангу. Семеро суддів були засуджені за хабарництво, розтрату державних коштів та недбале виконання службових обов'язків. За даними Вищої ради юстиції станом на листопад місяць проти суддів не було порушено жодної дисциплінарної справи, і лише один суддя суду нижчої інстанції був звільнений з посади за порушення присяги.

Протягом перших дев'яти місяців року військові прокуратури відкрили 104 кримінальні справи за фактами корупції, з яких 13 – проти співробітників правоохоронних органів і 91 – проти інших посадовців.

Як показало опитування, проведене в червні проектом РАСЕ (Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні), майже 63 відсотки респондентів повідомили, що протягом останніх 12 місяців брали участь у корупційних оборудках з державними посадовцями. Опитування також виявило дедалі більшу підтримку з боку суспільства активізації антикорупційних програм та зростання числа кримінальних справ проти корумпованих державних чиновників.

6 лютого СБУ порушила в Київському апеляційному суді кримінальну справу за звинуваченням у корупції проти міністра промислової політики Віктора Новицького. За даними СБУ, Новицький робив спроби втручатися в роботу судів, примушуючи їх приймати неправосудні рішення.

За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших дев'яти місяців року найбільш масштабними справами про хабарництво були земельні оборудки на суму понад 17 млн. гривень (\$2,1 млн. доларів). Зокрема, голова сільської ради в Березанському районі Миколаївській області вимагав хабара в розмірі 8,5 млн. гривень (приблизно \$1,1 млн. доларів), голова сільської ради в Криму поставив умовою свого співробітництва виплату хабара в розмірі 8 млн. гривень (\$1 млн.), а голова Баришівської районної адміністрації Київської області вимагав майже 4,6 млн. гривень (приблизно \$570 тис.). Перша й третя з цих справ були передані до суду; розслідування другої тривало станом на кінець року.

4 грудня міністр внутрішніх справ Луценко заявив, що шкодує про звільнення з-під варту голови селищної ради Партеніта (Крим), який у липні 2008 року був спійманий на гарячому при отриманні хабара в розмірі 41,3 млн. гривень (\$5,2 млн. доларів) у зв'язку з земельною оборудкою. Луценко заявив, що з моменту його приходу на посаду міністра (грудень 2007 року) приблизно з 1700 чиновників, яких щороку заарештовували за хабарництво, до позбавлення волі засуджували не більше 30-50, половину з яких складали працівники міліції, через надто тривалі строки розслідування та судового розгляду справ, або через корупцію.

Не повідомлялося про жодні зрушення в розслідуванні низки справ, відкритих у 2008 році, зокрема за звинуваченнями в корупційних діях, учинених у 2005-2006 рр. колишнім міністром транспорту Миколою Рудьковським та колишнім головою «Нафтогазу» (державної нафтогазової компанії України) Олексієм Івченком.

Значного поширення набула корупція в судовій гілці влади. Опитування стосовно корупції в судовій системі, проведене в серпні проектом РАСЕ, показало, що 41 відсоток адвокатів і прокурорів вважають, що корупція є звичайним явищем на всіх рівнях судового розгляду справ і особливо помітною на етапі досудового слідства.

Судді користуються імунітетом від судових переслідувань і не можуть бути затримані чи заарештовані без згоди парламенту. 9 березня голова Львівського адміністративного апеляційного суду Ігор Зварич був заарештований за звинуваченнями у зловживанні службовим становищем, отриманні хабара та шахрайстві. У грудні 2008 року він був позбавлений імунітету після того, як слідство, проведене Генеральною прокуратурою, встановило факт отримання ним хабара в розмірі близько 803000 гривень (\$100 тисяч), а при обшуку в його помешканні було знайдено приблизно 8 млн. гривень (\$1 млн.) У грудні Верховний Суд подовжив строк його утримання під вартою до березня 2010 року.

За інформацією СБУ, 2 квітня Генеральна прокуратура порушила кримінальну справу проти судді Львівського адміністративного апеляційного суду В'ячеслава Любашевського, який у жовтні 2008 року вимагав хабара в розмірі приблизно 160,000 гривень (\$20000) від двох місцевих бізнесменів за їх звільнення від податкового штрафу.

Не надходило повідомлень про подальшу долю низки інших справ, порушених у 2008 та 2007 роках, зокрема про розслідування у травні 2008 року справи проти голови районного суду в Чернігівській області за звинуваченням в отриманні хабара взамін за пом'якшення вироку; про наміри прокуратури опротестувати рішення Печерського районного суду не відкривати кримінальну справу проти старшого посадовця Міністерства внутрішніх справ за отримання хабара в розмірі 960000 гривень (приблизно \$120000); про виданий парламентом у 2007 році ордер на арешт судді Олега Пампури за звинуваченнями у вимаганні хабара взамін за пом'якшення судового вироку; а також про арешт у 2007 році колишнього судді Калинівського районного суду Донецької області Вадима Сидоренка за отримання хабара у 1999 році.

Конституція та закони надають громадянам право доступу до офіційної інформації, за винятком відомостей, які стосуються національної безпеки. Державні установи зобов'язані реагувати на запити про надання інформації не пізніше 10 днів і надавати запитовану інформацію у 30-денний строк після надходження такого запиту. Відмови можуть бути оскаржені у вищих інстанціях відповідних установ, а потім – у суді. Проте доступ до офіційної інформації залишався утрудненим. Посадовці часто не розуміли вимог закону і на практиці створювали бюрократичні перепони з метою приховування інформації.

18 квітня НУО «Альянс Майдан» повідомила, що, як і при минулому уряді, канцелярія прем'єр-міністра підготувала низку засекречених документів під грифом «для службового користування», не оприлюднюючи їхні назви.

7 вересня Олександр Северин з об'єднання «Альянс Майдан» подав до Київського окружного адміністративного суду позов проти парламенту за відмову в наданні йому копії його кошторису.

24 листопада Президент відписав указ про розсекречення певної кількості офіційних документів. 29 грудня за повідомленнями ЗМІ Міністр юстиції наказав опублікувати в Офіційному бюлетені України 628 указів і 190 розпоряджень Президента, попередньо засекречених під грифом «для службового користування».

Розділ 5 Ставлення влади до розслідування міжнародними та неурядовими організаціями заяв щодо порушень прав людини

Різноманітні українські та іноземні правозахисні групи в цілому працювали без обмежень з боку влади, провадячи розслідування та оприлюднюючи інформацію про факти порушення прав людини. Проте не всі посадовці були однаково відкриті до співробітництва й подекуди не бажали брати до уваги рекомендацій НУО.

Вітчизняні НУО відкрито критикували діяльність влади у сфері забезпечення прав людини. Зокрема, 25 червня на своїй прес-конференції Євген Захаров з Харківської правозахисної групи (КПЗГ) та Аркадій Бущенко і Володимир Яворський з УГСПЛ піддали владу критиці за систематичне ігнорування проблем у сфері прав людини й заявили, що провідні політичні сили ставляться до забезпечення прав людини як до другорядного завдання. При цьому вони зробили виняток для Міністерства внутрішніх справ, Міністерства юстиції та Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, які, за їхніми словами,

досягли певного прогресу. УГСПЛ робила аналогічні критичні зауваження у своїх щорічних звітах про забезпечення прав людини в країні.

СБУ з метою забезпечення громадського контролю та посилення прозорості своєї діяльності продовжувала співпрацювати зі своєю громадською радою, до складу якої входять політичні лідери, активісти НУО та незалежні експерти. У квітні місяці СБУ провела другу щорічну конференцію з питань сприяння утвердженню демократичних цінностей та прав людини в системі органів державної безпеки. У роботі конференції брали участь державні посадовці, дипломати та представники правозахисних НУО.

Серед провідних незалежних позапартійних НУО та громадських груп, які працюють у сфері захисту прав людини, слід відзначити наступні: КВУ, ХПЗГ, УГСПЛ, «Міжнародна амністія в Україні», «Донецький Меморіал», Інститут масової інформації, Ромський жіночий благодійний фонд «Чіріклі», Асоціація психіатрів України, «Ла Страда – Україна», ВААД, мережа «Ініціатива розмаїття» та Вінницька правозахисна група (ВПЗГ).

Влада загалом співпрацювала з міжнародними та міжурядовими організаціями, в тому числі з ООН, ОБСЄ та Парламентською асамблеєю Ради Європи.

Громадяни можуть звертатися до Європейського суду з прав людини, домагаючись виплати державою компенсацій за шкоду, завдану внаслідок порушення їхніх прав, гарантованих Європейською Конвенцією з прав людини.

За даними Урядового уповноваженого ЄСПЛ Юрія Зайцева, протягом перших десяти місяців року Європейський суд з прав людини ухвалив 70 рішень у справах проти України. Влада виконала 59 рішень у справах про порушення заборони катувань, права на особисту свободу та безпеку, права на справедливий суд, права на недоторканність приватного та сімейного життя та права на ефективний судовий захист.

Водночас у двох випадках УГСПЛ звинуватила Верховний Суд у неповазі до рішень ЄСПЛ щодо порушення права на справедливий суд і права на свободу від катувань. У першій справі (Яременко проти України) Суд відмовився відмінити осудний вирок незважаючи на висловлені ЄСПЛ сумніви у справедливості її судового розгляду; у другій справі (Луценко проти України) він відмовився переглянути вирок.

31 серпня Комісар Ради Європи з прав людини Томас Хаммарберг оприлюднив свою точку зору, назвавши Україну в числі тих країн, котрі не виконують рішень ЄСПЛ. «Це повинно розглядатися як відмова прийняти верховенство права і є серйозною проблемою в царині прав людини», - відзначив він. У відповідь міністр юстиції Микола Оніщук закликав Верховний Суд доповісти про справи, за якими не виконуються рішення суду.

ЄСПЛ повідомив, що протягом цього року він ухвалив 126 рішень проти України, і ще 10000 заяв перебувають на стадії розгляду. Більшість рішень суду стосувалася справ про порушення права на справедливий судовий розгляд, порушення майнових прав і неправомірне затягування судових проваджень.

У червні Міністерство внутрішніх справ затвердило нові правила роботи своєї громадської дорадчої ради, оголосивши, що її засідання повинні провадитися публічно, а їх результати – оприлюднюватися. Міністерство продовжувало співпрацю з мобільними моніторинговими групами, які протягом перших дев'яти місяців року здійснили 312 інспекційних візитів до в'язниць і слідчих ізоляторів. 2 жовтня міністерство провело перші публічні слухання, присвячені дотриманню прав людини в роботі органів міліції.

Протягом перших дев'яти місяців року Управління моніторингу дотримання прав людини в діяльності ОВС Міністерства внутрішніх справ України здійснило перевірки 2060 апеляцій та скарг, провело 1304 офіційні інспекції і прийняло більш ніж 2800 громадян. Для порівняння протягом перших шести місяців 2008 року було проведено 374 інспекції та прийнято 1790 громадян. У переважній більшості люди скаржилися на органи міліції, які відмовлялися надавати інформацію, не видавали копій нормативних актів, якими регулюється порядок відмови в порушенні кримінального розслідування, а також не видавали документів про результати офіційних розслідувань. За висновками офіційних інспекцій 430 співробітників ОВС отримали дисциплінарні стягнення, а матеріали 284 справ були передані в органи прокуратури.

Конституція передбачає посаду Омбудсмена з прав людини, офіційна назва якої – Уповноважений Верховної Ради з прав людини. 24 червня Уповноважений ВР з прав людини Ніна Карпачова, як того вимагає Конституція, виступила в парламенті з доповіддю про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2006-2007 рр. Такі доповіді повинні представлятися щорічно, але з моменту створення посади Омбудсмена (1998 р.) робилися лише п'ять разів.

Правозахисні групи розкритикували доповідь як застарілу, а самого Омбудсмена – за недостатнє співробітництво з правозахисними організаціями та не відкриті до цього часу регіональні офіси. Вони також висловили занепокоєння тим фактом, що органи влади не реагують належним чином на прохання та запити омбудсмена. Втім, вони відзначили, що відомство омбудсмена стало більш прозорим завдяки ширшому висвітленню його діяльності у ЗМІ та більш регулярному оновленню інформації на своєму вебсайті.

Протягом перших 11 місяців року до офісу омбудсмена звернулися зі скаргами 73,133 особи. За даними офісу понад 50 відсотків скарг стосувалися громадянських прав, у першу чергу права на справедливий суд, зловживань з боку правоохоронців і своєчасного виконання судових рішень. Решта скарг стосувалася соціальних та економічних прав, прав особи (в тому числі права на життя, недоторканість особи та заборони тортур під час утримання під вартою), а також політичних прав.

Протягом року тривала робота Комітету ВР з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, але його діяльність не мала широкого розголосу. У складі цього комітету діють кілька підкомітетів, які опікуються такими питаннями, як міжнаціональні відносини, гендерна політика, корінні народи, національні меншини та етнічні групи, депортовані особи, жертви політичних репресій, етнічна політика, запобігання внутрішнім конфліктам, біженці та міграція.

Розділ 6 Дискримінація, побутове насильство та торгівля людьми

Закон забороняє дискримінацію за расовою, статевою, мовною, соціальною чи іншими ознаками; проте на рівні органів влади і в побуті дискримінація зберігалася, і влада не забезпечувала ефективного дотримання цих норм.

Жінки

Закон забороняє зґвалтування, але недостатньо чітко сформульований в тій частині, яка стосується подружнього зґвалтування. Підставою для кримінального переслідування за подружнє зґвалтування може служити норма щодо «примусу до сексуальних стосунків матеріально залежної особи». За даними Міністерства внутрішніх справ протягом перших

дев'яти місяців року органи міліції зареєстрували 598 випадків зґвалтування чи спроб зґвалтування, що на 8,6% менше, ніж за той же період 2008 року.

Серйозною проблемою залишалося побутове насильство проти жінок. Насильство з боку подружжя забороняється законом, але було повсюдним явищем. За твердженнями адвокаційних груп досі залишається високим відсоток жінок, які у власних сім'ях стають жертвами фізичного насильства або психологічного тиску. За даними Донецької обласної ліги ділових і професійних жінок, кожного року побутове насильство стає причиною 100000 днів лікування в стаціонарах, 30000 звернень до травмунктів і 40000 викликів лікаря додому; до 40% викликів міліції було пов'язано зі скаргами на побутове насильство.

1 січня набрав чинності новий закон, який дозволив здійснювати адміністративні арешти на строк до п'яти днів за правопорушення, пов'язані з побутовим насильством.

За даними УГСПЛ та організації «Ла Страда – Україна» національні органи влади, зокрема Міністерство сім'ї, молоді та спорту присвячували проблемі побутового насильства більше уваги, ніж у минулі роки.

Приміром, наприкінці липня у восьми великих містах були встановлені щити з соціальною рекламою проти побутового насильства з номерами «гарячої лінії» для потерпілих. Ця реклама була складовою частиною національної кампанії боротьби з побутовим насильством проти жінок під назвою «Стоп насильству!». 30 липня міністр сім'ї, молоді та спорту Юрій Павленко повідомив про низку інших заходів профілактики та боротьби з побутовим насильством. Вони включали програму роботи з кривдниками, поліпшення громадської обізнаності з проблемами насильства в сім'ї, зокрема шляхом включення інформації про побутове насильство в навчальні програми всіх тих освітніх закладів, котрі готують юристів, правоохоронців, медиків, соціальних працівників і вчителів.

Протягом перших дев'яти місяців року міністерство та його обласні управління зареєстрували 50,912 скарг на побутове насильство, в тому числі 40,447 заяв про насильство проти жінок і в 10,465 повідомлялося про випадки насильства проти чоловіків. З їх числа 17,203 скарги стосувалися фізичних нападів, 12,840 – психологічного тиску, у 2,551 мова йшла про економічне насильство, і в 37 – про сексуальні домагання.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ і Міністерства сім'ї, молоді та спорту, станом на 1 листопада на обліку міліції за вчинення актів насильства в сім'ї перебувало 91,683 особи, порівняно з 85,085 у 2008 році. Протягом перших дев'яти місяців року органи міліції притягнули до відповідальності за побутове насильство 54,900 осіб, зробили 66,500 попереджень, видали 4,800 захисних приписів у справах про побутове насильство і надіслали до державних установ 57,200 повідомлень про запобігання проявам насильства в сім'ї. До адміністративної відповідальності притягнуто 85,700 осіб, з яких 84,500 – за вчинення насильства у сім'ї і 1,200 – за невиконання захисного припису.

За даними Міністерства сім'ї, молоді та спорту в 19 областях країни, Криму, містах Києві та Севастополі функціонували 22 центри соціально-психологічної допомоги, здатних прийняти 390 осіб. Фінансування цих центрів здійснювалося за рахунок обласних і районних бюджетів. Крім того, НУО забезпечували діяльність додаткових центрів для жертв побутового насильства у Вінницькій, Донецькій, Житомирській, Одеській, Чернігівській, Полтавській, Сумській та Хмельницькій областях.

За законом влада зобов'язана в кожному великому місті утримувати притулки для жертв побутового насильства, проте на практиці вона цього не робила, почасти через брак муніципального фінансування.

За інформацією жіночих адвокаційних груп приватні та муніципальні притулки не завжди були доступними для тих, хто їх потребував. Деякі з них узагалі не функціонували протягом року, а притулки в Києві не приймали жінок, які не мали постійної київської прописки. Державні центри пропонували жертвам побутового насильства лише обмежену юридичну та психологічну допомогу.

Станом на кінець року залишалася непевною доля Київського міського центру по роботі з жінками. У 2008 році міська влада наказала центру звільнити приміщення, яке було йому надане ще у 1998 році. Жіночі адвокаційні групи проводили численні акції протесту проти планів міських властей здати будинок в оренду іншій організації.

Проституція не є кримінальним злочином, хоча може бути покарана як адміністративне правопорушення штрафом у розмірі до 255 гривень (приблизно \$32). Проте сутенерство, організація та провадження проституційного бізнесу становлять кримінальний злочин, який карається позбавленням волі на строк від трьох до 15 років. Однією з проблем залишався сексуальний туризм.

Закон про рівні права та можливості кваліфікує сексуальні домагання як форму дискримінації; проте за твердженням жіночих правозахисних груп, він не містить ефективного механізму захисту від сексуальних домагань. Жіночі організації повідомляли, що жінки повсюдно наражаються на сексуальні домагання на роботі, включаючи примус до статевих зносин.

Як показало дослідження, проведене у 2008-09 рр. організацією «Ла Страда» та Київським міжнародним інститутом соціології, рівень обізнаності суспільства про цю проблему залишався низьким: 43% респондентів відповіли, що сексуальні домагання є актуальною проблемою в країні, а 6% заявили, що зазнають цієї форми дискримінації у себе на роботі. Приблизно одна третина респондентів відповіла, що жертвами сексуальних домагань стають тільки повії.

Хоча закон забороняє примушування «матеріально залежної особи» до статевих зносин, і це поняття включає найманих працівників, юридичні експерти вважають недостатніми правові механізми захисту від сексуальних домагань. В організації «Ла Страда – Україна» функціонує «гаряча лінія» для жертв насильства та сексуальних домагань.

Влада визнає основне право подружніх пар та окремих осіб вільно й відповідально вирішувати, скільки їм заводити дітей, в які строки та з якими інтервалами. Медичним закладам та місцевим НУО, які опікуються питаннями охорони здоров'я, дозволяється вільно розповсюджувати інформацію з питань планування сім'ї під загальним керівництвом Міністерства охорони здоров'я. Право на користування контрацептивами ніяк не обмежується.

Високоякісна допологова та післяпологова медична допомога залишалася недоступною для багатьох жінок через недофінансування державних лікарень і брак якісного обладнання, а послуги приватних клінік коштували дуже дорого. За статистичними даними, зібраними у 2000 році Всесвітньою організацією охорони здоров'я, в Україні показник смертності матерів при пологах становив 38 випадків на 100000 живих народжень. Серед проблем охорони репродуктивного здоров'я населення, які впливають на функціонування всієї

системи, слід особливо відзначити стрімке поширення інфекцій, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ/СНІД; низьку якість медичної допомоги у статевій та репродуктивній сферах, яка надається державними лікарнями; низьку поінформованість населення про сучасні засоби контрацепції; а також дорожнечу медичних послуг у приватних клініках, яка зробила їх недоступними для широких верств місцевого населення. Чоловіки й жінки мали однаковий доступ до діагностики та лікування інфекцій, що передаються статевим шляхом, у тому числі ВІЛ, проте місцеві НУО, які опікуються проблемами охорони здоров'я, та клініки повідомляли, що жінки частіше за чоловіків звертаються за медичною допомогою й приводять своїх партнерів.

За законом жінки мають однакові права з чоловіками, в тому числі право на рівну винагороду за однакову працю, і цей принцип загалом дотримувався. Проте в галузях, де переважну більшість працюючих склали жінки, середня заробітна плата була найнижчою. Кодекс законів про працю встановлює, що жінки можуть іти на пенсію у віці 55, а чоловіки – 60 років. Жінки отримували меншу заробітну плату та мали обмежені перспективи кар'єрного росту.

Діти

Громадянство набувається за «правом ґрунту» (місце народження) (*jus soli*) або «правом крові» (коли береться до уваги громадянство батьків, незалежно від місця народження) (*jus sanguinis*). Дитина, народжена на території України в сім'ї осіб без громадянства, які на законних підставах постійно проживають на території України, є громадянином України. За даними Міністерства юстиції, у 2008 році майже 12000 батьків (переважним чином з Київської, Одеської та Дніпропетровської областей) не реєстрували народження своїх дітей. Ця цифра становить приблизно 2,5% від загальної кількості дітей, чиє народження було зареєстроване.

Хоча освіта була безоплатною, загальною та обов'язковою для дітей віком до 15 років, державна система освіти продовжувала потерпати від хронічного браку фінансування, і діти з малозабезпечених сімей продовжували залишати школи до досягнення ними обов'язкового для навчання віку.

За даними Міністерства сім'ї, молоді та спорту, кількість дітей, утримуваних у дитячих будинках, зменшилася з 23,700 у 2005 році до 17,700 у 2008 році. За три минулі роки майже кожна третя дитина була передана під опіку прийомних батьків. Протягом шести перших місяців цього року були всиновлені сорок три вихованця дитячих будинків.

За даними звіту, нещодавно оприлюдненого коаліцією з 14 українських НУО, які опікуються правами дитини, понад 20000 дітей не відвідували школу. Цього року Комітетові ООН з прав дитини був представлений Альтернативний звіт громадських організацій України щодо виконання Конвенції ООН про права дитини за період 2002-08 рр. Багато дітей працювали в сільському господарстві та на нелегальних вугільних шахтах, або в деяких випадках примушувалися батьками жебракувати на вулицях. НУО повідомляли, що нестача шкіл у сільській місцевості залишалася серйозною проблемою для сільського населення та ромської громади. У деяких випадках сільські школи закривалися через недостатню кількість дітей шкільного віку, внаслідок чого учні, щоб дістатися до школи в іншому селі, були змушені долати значні відстані, причому часто власним коштом.

Діти продовжували бути об'єктами насильства та жорстокого поводження. За даними Міністерства внутрішніх справ, протягом перших дев'яти місяців року жертвами злочинів стали 8,362 неповнолітніх, у тому числі 47 постраждали від навмисно завданих тілесних

ушкоджень. ГПУ підтвердила, що протягом перших дев'яти місяців року було зареєстровано 598 випадків зґвалтування і спроб зґвалтування дітей, тобто дещо менше, ніж у 2008 році; було зґвалтовано 110 неповнолітніх, порівняно зі 140 за той же період 2008 року.

15 січня Верховна Рада прийняла зміни до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України, якими встановлюється кримінальне покарання строком до 3 років позбавлення волі за примушення дітей до жебрацтва.

У квітні начальних служби у справах дітей Львівської обласної адміністрації Володимир Лис розповів в інтерв'ю німецькій радіокомпанії, що криміналізація експлуатації дитячої праці допомогла зменшити кількість дітей-жебраків. За його словами протягом перших трьох місяців року правоохоронці Львова порушили 10 кримінальних справ за фактами примушування дітей до жебрацтва.

Серйозною проблемою залишалася сексуальна експлуатація дітей у комерційних цілях. За повідомленнями представників вітчизняних та іноземних правоохоронних органів, значна частина вміщених в Інтернеті порнографічних матеріалів за участю дітей продовжувала надходити з України.

На думку Ольги Швед, місцевого представника міжнародної організації ЕКПАТ, що працює з метою знищення дитячої проституції, порнографії та торгівлі дітьми для сексуальних цілей, кількість осудних вироків, винесених розповсюджувачам дитячої порнографії, була вкрай незначною. Приміром, незважаючи на певний прогрес у боротьбі з комп'ютерною злочинністю та викриття у 2008 році 14 злочинних груп, які діяли в Інтернеті, усі ці справи не увінчалися успіхом в судах через несерйозне ставлення до них з боку суддів і слабкість законів, прийнятих під тиском вітчизняних Інтернет-провайдерів.

За законом зґвалтування карається позбавленням волі на строк від 8 до 12 років. Розбещення неповнолітніх віком до 16 років карається арештом на строк до 6 місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Не надходило повідомлень про подальший розвиток справ, порушених у 2008 та 2007 роках, зокрема кримінальної справи проти адміністраторів порнографічного вебсайту, заарештованих у 2008 році після того, як Міністерство внутрішніх справ викрило злочинну групу, яка поширювала в Інтернеті дитячу порнографію; розслідування, порушеного у 2008 році проти певного мешканця Львівської області, підозрюваного в підробці дитячих проїзних документів з метою продажу дітей за межі країни; а також проведеної Європоллом у 2007 році операції, завдяки якій було викрито всесвітню мережу експлуатації дитячого сексу, в тому числі продукування дитячої порнографії в певній студії на території України.

За твердженнями незалежних експертів з прав дитини, в країні налічується близько 130000 безпритульних дітей. Втім, за даними Міністерства сім'ї, молоді та спорту кількість безпритульних дітей скоротилася з 42000 у 2005 році до 21,700 протягом цього року завдяки зусиллям влади, скерованим на вилучення дітей з вулиці. Міністерство повідомило, що станом на вересень місяць у країні функціонувало 90 дитячих притулків, у тому числі два приватних, і чотири центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Торгівля людьми

Закон забороняє будь-які форми торгівлі людьми; проте надходили повідомлення про факти продажу людей за межі України, в Україну та на її території.

Україна залишалася країною походження чоловіків, жінок і дітей, які ставали об'єктами міжнародної торгівлі. Головними країнами призначення були Росія, Польща, Туреччина, Італія, Чеська Республіка, Португалія та Іспанія. Україна також була країною транзиту для торгівців і «живого товару» з Середньої Азії, Росії та Молдови, який переправлявся через її територію до країн Заходу та Близького Сходу.

Масштабам торгівлі людьми було важко дати скільки-небудь достовірну кількісну оцінку, проте на думку спостерігачів вона залишалася повсюдним явищем. За даними МОМ і Міністерства сім'ї, молоді та спорту протягом перших дев'яти місяців року було виявлено 536 жертв торгівлі людьми, в тому числі 40 неповнолітніх. Водночас Міністерство внутрішніх справ повідомило, що протягом року було виявлено 359 жертв (226 жінок, 51 дитина і 82 чоловіка). З числа виявлених жертв, яким було надано допомогу 85% становили жінки і 15% - чоловіки.

За даними МОМ один виходець з Узбекистану був проданий в Україну, і ще 11 – переправлені через територію України, з яких шестеро – в Об'єднані Арабські Емірати, четверо – в Туреччину і один – на Кіпр. МОМ також відзначила, що за перші дев'ять місяців року кількість випадків торгівлі людьми всередині країни зросла на 2% порівняно з аналогічним періодом минулого року.

За даними МОМ переважну більшість потерпілих від торгівлі людьми становили жінки віком до 30 років (з метою сексуальної експлуатації), жінки старшого віку (з метою трудової експлуатації), чоловіки всіх вікових груп (з метою трудової експлуатації) та діти віком до 16 років (для цілей сексуальної та трудової експлуатації). За твердженнями місцевих НУО значний ризик стати жертвами торгівлі людьми загрожував також дітям-сиротам.

За даними МОМ 58% проданих осіб склали жертви сексуальної експлуатації, 37% - жертви експлуатації праці, 3% були жертвами змішаного типу експлуатації (сексуальної та трудової) і 2% примушувалися до жебракування. МОМ відзначила, що порівняно з 2008 роком кількість випадків експлуатації праці зменшилася, а випадків змішаної експлуатації – зросла.

Постраждали зазвичай продавалися у важкі умови, зазнавали побоїв, отримували недостатнє й неякісне харчування, не мали можливості отримувати медичну допомогу та мали багатогодинний робочий день.

Одностайності в оцінках кількості українців, які стали жертвами торгівлі людьми, немає. Дослідження, проведене МОМ і опубліковане у 2006 році, показало, що з 1991 року жертвами експлуатації в країнах Європи, Близького Сходу та в Росії стали приблизно 117000 осіб.

Вербуванням жертв займалися агенції з працевлаштування, подорожей, модельного бізнесу, шлюбні агенції, а також окремі особи. Переважна більшість торгівців людьми були членами організованих злочинних угруповань і мали іноземних партнерів. У деяких випадках для полегшення доставки «живого товару» за кордон вони підкупали корумпованих чиновників. Інколи з метою вербування потенційних жертв у якості «наочних прикладів успіху» використовувалися раніше продані жінки, які демонстрували гроші, начебто зароблені за кордоном.

Торгівці людьми продовжували вербувати людей за допомогою рекламних оголошень у газетах, на телебаченні та радіо, які пропонували високооплачувану роботу за кордоном, контракти в модельному бізнесі, шлюбні пропозиції чи подорожі за кордон через туристичні агенції. Часто торгівці людьми видавали себе за друзів інших друзів і в такий спосіб вводили

в оману родичів потенційних жертв. Вони часто оплачували оформлення закордонних паспортів для своїх жертв і їхній проїзд і таким чином ставили їх у боргову залежність. У деяких випадках вони навіть викрадали своїх жертв.

За торгівлю людьми для цілей сексуальної й трудової експлуатації, а також для інших цілей закон передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років. Торгівці неповнолітніми віком від 14 до 18 років і торговці групами людей можуть бути засуджені до позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років. Торгівці дітьми молодшого віку або члени організованих угруповань торговців людьми можуть отримати від восьми до п'ятнадцяти років ув'язнення. Проте цих мінімальних покарань часто вдавалося уникнути завдяки положенням законів, які дозволяють судам пом'якшувати вироки.

Протягом перших одинадцяти місяців року Міністерство внутрішніх справ виявило 279 злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, припинило діяльність 10 організованих злочинних груп і порушило кримінальні справи проти 180 осіб. Крім того, 353 жертви торгівлі людьми, в тому числі 45 неповнолітніх були повернуті на батьківщину.

Протягом першого півріччя суди розглянули 34 справи, пов'язані з торгівлею людьми; у 28 справах підсудні були визнані винними, і 49 підсудних отримали різні міри покарання. З їх числа 18 засуджених подали апеляції і всім було надано відстрочку виконання вироку. За той же період суди заслухали, але не винесли вироків у 90 справах. У процентному співвідношенні кількість осіб, засуджених до позбавлення волі, а не умовно з випробувальним строком, зросла до 42 відсотків, порівняно з аналогічним періодом 2008 року.

Боротьбі з торгівлею людьми продовжувала перешкоджати корупція в судових і правоохоронних органах. За інформацією НУО, українські правоохоронці та прикордонники брали хабарі за те, що «закривали очі» на факти торгівлі людьми, а судді отримували хабарі за призначення винуватцям менш суворих покарань. Незначна кількість справ, порушених проти чиновників за корупцію, пов'язану з торгівлею людьми, ставила під сумнів готовність влади вирішувати проблему фактичної співучасті представників державних органів у торгівлі людьми.

Експерти з питань боротьби проти торгівлі людьми відзначали, що найслабкішою ланкою в цій сфері часто виступали органи прокуратури через їхнє стереотипно негативне ставлення до потерпілих і неспроможність агресивно переслідувати злочинців. Втім, протягом першої половини цього року деякі прокурори почали активно оскаржувати судові вироки, не пов'язані з позбавленням волі; усього були оскаржені вироки по 17 з 18 розглянутих справ.

Хоча дехто з потерпілих давав свідчення проти торговців людьми, більшість із них не бажали цього робити через недовіру до правоохоронних органів і судів; побоювання викликати негативне ставлення до себе в суспільстві; слабкість програм захисту свідків, які на їхню думку нездатні їх захистити; і переконаність у тому, що слідчі та судді не усвідомлюють реальної небезпеки, яку торговці людьми створюють для своїх жертв. Зневіра в тому, що цивільні суди призначать скільки-небудь суттєву компенсацію, утримувала потерпілих і від подання цивільних позовів. У деяких судах були обладнані окремі кімнати для свідків, завдяки чому свідки та потерпілі від торгівлі людьми та інших тяжких злочинів могли конфіденційно давати свідчення в безпечних умовах за допомогою відео та телефонного зв'язку. Цей організаційний захід дозволив суддям захистити права потерпілих, свідків і підсудних під час судового процесу.

Місцеві НУО утримували у великих містах низку притулків, приміщення для яких надавали місцеві адміністрації за символічну орендну плату. Державне фінансування таких притулків залишалося обмеженим. Продовжувала функціонувати безкоштовна «гаряча лінія» допомоги тим особам, котрі потерпіли від експлуатації за кордоном.

Протягом року влада стабільно співпрацювала з НУО в рамках програм боротьби з торгівлею людьми. Місцеві адміністрації продовжували включати НУО як партнерів до своїх регіональних програм, проте більшу частину коштів на випуск інформаційних матеріалів, безкоштовні чи недорогі офіси та притулки продовжували надавати міжнародні донори.

За інформацією МОМ, протягом року НУО повідомляли про поновлення угод, укладених з місцевими органами влади та отримання від них негрошової допомоги. Розміри фінансової допомоги НУО з боку влади коливалися в різних регіонах країни від 2,400 гривень (\$300) в Івано-Франківську до 37000 гривень (\$4610) у Рівному. Допомога була в першу чергу спрямована на профілактичні заходи, зокрема на продукування інформаційних матеріалів. Крім того, місцеві органи влади підтримували НУО шляхом надання безкоштовного або недорогого простору на сторінках місцевих газет та ефірного часу на місцевих телеканалах, офісних приміщень, транспортних засобів, а також мультимедійного обладнання для тренінгів.

Протягом року кілька телевізійних каналів демонстрували документальні фільми та інформаційні програми, в яких розповідалося про небезпечність торгівлі людьми. По всій країні НУО проводили широкі інформаційно-просвітницькі кампанії, причому часто у співпраці з державними установами. Крім того, в центральних районах великих міст з'явилися нові щити з соціальною рекламою про ризики працевлаштування за кордоном з телефонними номерами «гарячих ліній» міліції та НУО.

Влада працювала над удосконаленням допомоги, яка надається дипломатичними представництвами України потерпілим від торгівлі людьми у країнах призначення. Під егідою Міністерства іноземних справ у Києві й п'ятьох інших великих містах України діяли спеціальні центри, які надавали громадянам безкоштовні консультації щодо їхніх прав під час перебування за кордоном.

Щорічний звіт Державного департаменту про торгівлю людьми див. на вебсайті <http://www.state.gov/g/tip>.

Особи з обмеженими можливостями

Закон забороняє дискримінацію осіб з обмеженими можливостями при наймі на роботу, прийомі до освітніх закладів, доступі до медичного обслуговування або в інших сферах державних послуг; проте влада, як правило, не виконувала цих законодавчих вимог.

За оцінками влади в Україні нараховувалося від 2,4 до 2,7 мільйонів інвалідів. Кількість дітей з обмеженими можливостями становить приблизно 186000 осіб.

За даними Міністерства праці та соціальної політики, протягом перших дев'яти місяців року через державні служби зайнятості отримали роботу 5300 осіб з обмеженими можливостями. Міністерство освіти підтвердило, що в країні діють 385 спеціалізованих середніх шкіл і шкіл-інтернатів, де навчалося 48500 дітей, у тому числі 47 спеціалізованих середніх шкіл, де 4800 дітей з обмеженими можливостями навчалися без відриву від сім'ї.

За твердженнями адвокаційних груп, попри існуючі правові гарантії, переважна більшість громадських споруд залишалася недоступною для осіб з обмеженими можливостями. Як наслідок, для них утруднювався доступ до життєво важливих послуг і видів діяльності, зокрема до працевлаштування, освіти, медичної допомоги, транспортних засобів і фінансових послуг. НУО висловили занепокоєння відсутністю програм сприяння інтеграції студентів-інвалідів у загальну студентську спільноту, а також тим, що відсутність програм оцінки їхніх потреб у державних центрах зайнятості призводила до призначення випускників з обмеженими можливостями на не підходящі для них посади.

Як твердить Семен Глузман з Асоціації психіатрів України, пацієнти психіатричних клінік наражаються на ризик зловживань, і в багатьох психіатричних клініках досі застосовуються застарілі методи лікування та лікарські засоби. За даними Асоціації психіатрів України, недостатнє фінансування, відсутність у психіатричних лікарнях громадських наглядових рад, відсутність у пацієнтів доступу до юридичної допомоги та недостатній правовий захист позбавляють пацієнтів-інвалідів права на адекватне медичне обслуговування. Асоціація також висловила занепокоєння тим, що до цього часу нічого не було зроблено, щоб покласти край жорсткому поводженню з пацієнтами та недбалості персоналу психіатричної лікарні в Криму та Святошинського психоневрологічного інтернату для жінок у Києві. У липні 2008 року представники Німецько-польського товариства психіатричної медичної допомоги відвідали обидва заклади й висловили занепокоєння фактами збиткування медичного персоналу над пацієнтами, а також їх поганим санітарно-гігієнічним станом, перенаселеністю і браком коштів на придбання високоякісних ліків.

Національні/расові/етнічні меншини

Конституція та закон забороняють дискримінацію за расовою приналежністю, кольором шкіри, етнічним і соціальним походженням. Погане ставлення до представників меншин і збиткування з іноземців з неслов'янською зовнішністю надалі залишалось серйозною проблемою, хоча спостерігачі з НУО повідомляли, що протягом року не відзначалося зростання кількості злочинів на ґрунті ненависті.

Розпалювання ненависті на етнічному чи релігійному ґрунті є кримінальним злочином, проте, як вважають правозахисні організації, практичне застосування цієї правової норми ускладнюється вимогою закону щодо доведення наявності «прямого умислу», в тому числі доведення завчасно обдуманого наміру розпалити ненависть. Органи міліції та прокуратури, як правило, переслідували расово-вмотивовані злочини за статтями про хуліганство чи інші споріднені правопорушення. Стаття 161 Кримінального кодексу встановлює кримінальну відповідальність за навмисні дії з метою розпалювання ненависті чи дискримінації за ознаками національної, расової чи релігійної приналежності. Сюди зокрема входить образа національної честі або гідності громадян через їхні релігійні чи політичні переконання, расову приналежність та колір шкіри.

Влада визнає, що прояви расизму та етнічно-вмотивовані напади являють собою серйозну проблему; проте деякі посадовці продовжували применшувати її значення, стверджуючи, що ксенофобія – не проблема, а насильницькі напади були поодинокими інцидентами.

Офіційної статистики про кількість расово-вмотивованих нападів немає. Проте моніторингова група «Ініціатива розмаїття», що являє собою коаліцію міжнародних і місцевих НУО, очолювану представництвом МОМ у Києві, повідомила про 26 учинених протягом року нападів, жертвами яких стали 35 осіб. Для порівняння за той же період 2008 року було здійснено 63 напади, а у 2007 році – 68. Напади переважно чинилися на вихідцях з країн Близького Сходу, Азії та Африки, які часто були шукачами притулку або іноземними

студентами. Більшість нападів було вчинено в Києві, Харкові, Львові та Дніпропетровську; три з них призвели до загибелі потерпілих.

18 січня у Львові неподалік автобусної зупинки був зарізаний 25-річний нігерієць. 9 грудня агенція Інтернет-новин «Кореспондент» повідомила, що органи міліції Львівської області заарештували підозрюваного та пред'явили йому звинувачення в убивстві.

26 червня Київська НУО «Африканський центр» повідомила, що в Києві перед входом до свого будинку був застрелений трьома пострілами в голову нігерієць Джуліус Ігбодуну Азіке. Органи міліції заявили, що вивчають кілька мотивів цього вбивства, в тому числі расизм.

19 березня Міністерство внутрішніх справ оголосило, що справа про смерть громадянина Афганістану від жорстокого побиття, яка сталася на Закарпатті, залишається нерозкритою.

За даними «Ініціативи розмаїття» з тих 17 випадків, про які ця моніторингова група повідомила органам міліції, правоохоронці порушили 11 кримінальних справ за статтею про хуліганство. На відміну від минулих років не надходило повідомлень про судові процеси у справах про прояви насильства на ґрунті етнічної чи расової ненависті.

За даними ГПУ, органи прокуратури порушили п'ять кримінальних справ за Статтею 161 Кримінального кодексу, дві з яких були передані до суду. Інші три справи перебували на стадії досудового слідства. За даними Державної судової адміністрації, протягом перших шести місяців року одна особа була визнана винною в порушенні Статті 161, порівняно з трьома особами у 2008 році і однією – у 2007.

1 грудня Президент підписав закон про внесення змін до Кримінального кодексу, якими посилюються міри покарання за злочини на ґрунті ненависті. Згідно з цими змінами навмисне вбивство на ґрунті расової, етнічної або релігійної ненависті відтепер карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років. Крім того, за злочини на ґрунті ненависті Верховна Рада встановила покарання штрафом у розмірі від 3,400 до 8,500 гривень (\$425 - \$1,060) або позбавленням волі на строк до п'яти років.

16 листопада, з нагоди Міжнародного дня толерантності представництво МОМ у Києві відзначило певне поліпшення ситуації в країні й зменшення кількості расово-вмотивованих злочинів. Зокрема МОМ визнало ту позитивну роль, яку відіграло в цій справі Міністерство внутрішніх справ. Втім, правозахисні групи, які працюють над проблемами толерантності, заявили, що належить зробити набагато більше, щоб повністю викоринити расизм і ксенофобію.

6 лютого Міністерство внутрішніх справ і Генеральна прокуратура України видали спільні інструкції для працівників правоохоронних органів, вимагаючи від них застосовувати нову форму реєстрації злочинів на ґрунті ненависті та створити відповідний реєстр ненависницьких злочинів. Проте спостерігачі стверджують, що на практиці ця форма не застосовується, і статистичні дані про кількість таких злочинів, як і раніше, важко знайти. Правозахисні групи відзначили, що органи міліції, як і раніше, неохоче визнають злочини на ґрунті етнічної та расової ненависті, як такі, й часто кваліфікують їх як прояви хуліганства.

23 квітня СБУ, іноземні студенти з Африки та Азії, а також представники інших іноземних земляцтв домовилися утворити незалежну комісію з наглядовими повноваженнями з метою контролю за розслідуванням ненависницьких злочинів правоохоронними органами. 25 травня начальник Київської міліції оголосив на прес-конференції, що міська міліція створила

базу даних на 750 осіб, зареєстрованих органами внутрішніх справ у зв'язку з проявами ксенофобії та расової нетерпимості.

Протягом року відбулося три засідання міжвідомчої робочої групи з протидії расизму, ксенофобії та дискримінації, на яких було погоджено скласти новий дворічний план дій на 2010-12 рр. Проте не надходило жодних повідомлень про виконання попереднього дворічного плану цієї групи. В листопаді 2007 року Міністерство іноземних справ призначило посла з особливих доручень із питань протидії расизму, ксенофобії та дискримінації, але залишалося нез'ясованим, яких заходів вживає це відомство з метою сприяння толерантності.

Не надходило жодних повідомлень про подальшу долю розслідування трьох убивств, скоєних у Києві в 2008 році: конголезького біженця (січень); 39-річного біженця зі Сьєрра-Леоне (березень) і 40-річного нігерійця (травень).

Не надходило подальшої інформації про низку інцидентів, які сталися у 2007 році і вочевидь мали етнічну або расову мотивацію. Мова йде, зокрема, про вбивство ножем 34-річного грузина Моріса Джугашвілі (лютий); арешт організатора березневої акції протесту ультра-націоналістів проти присутності африканських торговців на Шулявському ринку; вбивство ножем чоловіка ірано-українського походження неподалік Лук'янівського ринку (березень) або вбивство ножем 43-річного іракського біженця (червень).

За твердженнями адвокаційних груп, органи міліції періодично затримували осіб із темним кольором шкіри й набагато частіше піддавали їх свавільним перевіркам документів; подекуди жертви ксенофобських нападів притягувалися до відповідальності за власні дії з метою самооборони.

Засоби масової інформації та вітчизняні НУО повідомляли про збільшення кількості протестних акцій з боку груп місцевих скінхедів і неонацистських організацій проти осіб із темним кольором шкіри, нелегальних мігрантів та іноземних студентів. 28 листопада націоналістична партія «Свобода» повідомила про початок загальнонаціональної антиіммігрантської кампанії й провела марші протесту в усіх регіонах країни.

Найбільшу активність виявляли: незареєстрована Українська націонал-трудова партія, організація «Патріот України», Український рух проти нелегальної імміграції, «Біла влада – Скінхед Спектрум», українська філія світової екстремістської мережі «Кров і честь», а також «Світова церква Творця Рутенія». Усі ці групи вочевидь мали маргінальний характер і були погано організовані.

Роми продовжували зазнавати дискримінації з боку влади та суспільства. За даними груп захисту прав ромів, чисельність ромського населення в Україні становила від 200 тис. до 400 тис. осіб; тимчасом як за офіційними даними перепису населення їх було 47600. Ця розбіжність у статистиці частково пояснювалася браком юридичної документації та реєстраційних даних багатьох членів ромської громади. За інформацією ДКНР в Україні діяло 88 ромських НУО, в тому числі три загальнонаціональних організації.

Дослідження, проведене Ромським жіночим благодійним фондом «Чіріклі», показало, що майже 70% ромів стикалися з порушеннями їхніх прав, а переважна більшість із них не знає, як відстоювати свої права й до кого звертатися зі скаргами. За даними ромських правозахисних груп, дві третини ромів неграмотні, 15% інфіковані туберкульозом, а на Закарпатті цією хворобою інфіковані 60% ромських дітей. Одна третина ромів не має грошей, щоб купити ліки та оплатити медичні послуги.

Ромські правозахисні групи повідомляли, що в громаді ромів були поширені ранні шлюби з дівчатами, які не досягли 18 років; щодо ромських жінок застосовуються расово-вмотивовані дискримінаційні стандарти при наданні медичної допомоги, і вони не мають доступу до інформації про те, як зберегти власне здоров'я.

Представники ромів та інших меншин твердили, що органи міліції, як правило замикають очі на прояви насильства проти них, а інколи навіть підбурюють до них і в рапортах про скоєні злочини вказують етнічну приналежність правопорушників ромів. Втім Конгрес ромен України відзначив, в результаті втручання ромських правозахисних груп зменшилося число фактів етнічного профілювання правопорушників органами міліції.

Надійшло кілька повідомлень про співробітництво влади з ромською громадою. Роми мають свого представника в Черкаській обласній держадміністрації. Голова Конгресу ромен України Петро Григориченко був членом Ради з питань етнонаціональної політики при Президенті України та членом дорадчої ради НУО при Держкомнацрелігій.

Конституція гарантує «вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов національних меншин України», але організації та політичні партії російськомовної громади скаржились на те, що повсюдне широке використання української мови в школах, на вступних іспитах, у засобах масової інформації та судах ставить їх у несприятливе становище. За даними Міністерства освіти в країні налічується 2217 освітніх закладів з російською мовою навчання, в яких навчається майже 1 мільйон школярів. Згідно зі статистикою того ж міністерства, 1,3 мільйона школярів вивчають російську мову як окремий предмет у середніх школах, і понад 165000 учнів середніх шкіл вивчають російську мову як факультативний предмет.

Українська та кримськотатарська меншини Криму продовжували скаржитись на дискримінацію з боку етнічної російської більшості на півострові та в місті Севастополі. Вони закликали до надання українській та кримськотатарській мовам рівноправного статусу з російською. На початку року голова Республіканського комітету у справах національностей і депортованих громадян повідомив, що в країні налічується приблизно 264 500 зареєстрованих кримських татар. За даними ДКНР у Криму, Херсонській області та Севастополі проживає 260 873 кримських татар.

ДКНР також повідомив, що станом на 1 листопада влада виділила 28,276 млн. гривень (приблизно \$3,5 млн.) на переселення та інтеграцію кримських татар, у тому числі на спорудження житла. Згідно з інформацією Меджлісу кримськотатарського народу, кримські татари проживали в 300 населених пунктах Кримського півострова, і влада асигнувала 53 млн. гривень (\$6,6 млн.) на їх інтеграцію. За даними Міністерства освіти, 439 дітей вивчали кримськотатарську мову в окремих групах дитячих садків. У країні діяло 15 середніх шкіл з кримськотатарською мовою навчання; 17 725 дітей вивчали кримськотатарську мову як окремий предмет у середніх школах; і 5 153 учні середніх шкіл вивчали її як факультативний предмет.

За твердженнями кримських татар, дискримінація з боку місцевих посадовців позбавляла їх рівних можливостей щодо працевлаштування в органах місцевої адміністрації, а пропагандистські кампанії, що проводилися в першу чергу проросійськими групами, сприяли посиленню ворожих настроїв до них серед місцевого населення. Наприклад, 11 липня депутат ВР і кандидат на пост президента на виборах 2010 р. Інна Богословська під час своєї прес-конференції запропонувала призупинити на три роки репатріацію кримських татар і закликала надати особливий статус російському населенню Криму.

27 січня Меджліс кримськотатарського народу підняв тривогу з приводу планів знесення кримськотатарського поселення в Сімферополі, яке було незаконно захоплене кримськими татарами у 2006 році. У цьому поселенні мешкало приблизно 80 сімей. Земля формально належала Міністерству оборони, яке розпочало процес її передачі місту Сімферополі. Проте міська рада прийняла її у власність ще до завершення процесу передачі і здала ділянку в оренду кільком комерційним компаніям. У свою чергу компанії отримали судові розпорядження про виселення цих сімей.

22 лютого Меджліс повідомив про напад на кримськотатарську сім'ю в селищі Мирне, помилково вчинений спецназівцями підрозділу «Беркут» Міністерства внутрішніх справ. Приблизно 10 міліціонерів вдерлися в будинок Мустафи Хаїрова, напали на його сина й поранили самого Хаїрова, підірвавши вибуховий пристрій. Через одержані внаслідок вибуху травми руку Хаїрова довелося ампутувати. Дружина Хаїрова повідомила, що згодом до них додому прийшов якийсь чоловік у цивільному, повідомив, що напад був помилкою й пообіцяв відшкодувати всі збитки. Начальник кримської міліції Микола Іллічов наказав провести офіційне розслідування цього інциденту і звільнив з органів внутрішніх справ 23 співробітників.

Не надходило жодної подальшої інформації про липневий інцидент 2008 року, під час якого вандали зірвали національний символ кримських татар з меморіального комплексу жертв геноциду проти кримських татар у кримському селі Червоногвардійське.

Не надходило жодної подальшої інформації про арешт 10 учасників сутички між кримськими татарами та місцевою міліцією під час земельного спору в 2007 році, ані про кримського татарина, застреленого під час сутичок з міліцією на плато Ай-Петрі в листопаді 2007 року.

Протягом року кримські татари провели кілька демонстрацій, в тому числі в Києві, протестуючи проти нерівноправного доступу до права на володіння землею. НУО «Human Rights Watch» повідомила, що 30 липня в Києві під час однієї з таких акцій протесту перед будинком Кабінету міністрів на протестуючих був учинений напад на очах міліції, яка стояла осторонь і не втрутилася

Прояви суспільної нетерпимості, дискримінації та акти насильства, вмотивовані сексуальною орієнтацією та гендерною ідентичністю

Спільнота лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерних людей (ЛГБТ) продовжувала потерпати від соціального таврування та дискримінації.

За даними координатора Гей-форуму України Святослава Шеремета кількість осіб із гомосексуальною орієнтацією становила від 800 тис. до 1, 2 млн. Ті, хто відкрито заявив про свою сексуальну орієнтацію, зазнавали дискримінації при здобутті освіти, на роботі, у доступі до медичного лікування та інформації про профілактику ВІЛ/СНІД. У країні існувало близько 19 правозахисних груп ЛГБТ.

У травні місяці активісти націоналістичної партії «Свобода» закидали яйцями учасників санкціонованого вуличного гей-маршу у Львові; міліція не втручалася в цей інцидент. 30 вересня, після публічної дискусії про гомосексуалізм невідомі підпалили арт-центр Павла Гудимова в Києві. Так само у вересні співробітники львівської міліції затримали та притягли до відповідальності трьох активістів правоекстремістської організації «Тризуб Бандери» за спробу зірвати прес-конференцію з нагоди презентації книжки «120 сторінок Содому» під

час національного форуму книжкових видавців. Активісти закидали учасників помідорами, обливали книжки майонезом і водою; зламали мікрофон, розбили склянки; рвали прес-релізи та примірники книжки.

17 вересня під час іншого заходу цього ж форуму організації ЛГБТ піддали гострій критиці депутатів Львівської міської ради від партій «Християнсько-демократичний союз» і «Наша Україна» за заклики заборонити продаж «120 днів Содому» на книжковому форумі. Ці політичні партії охарактеризували книгу, що являє собою антологію еротичної лірики XVIII століття, як «відверте збочення».

За даними зареєстрованої організації з захисту прав ЛГБТ «Наш мір», Міністерство внутрішніх справ, СБУ та військові навчальні заклади користувалися підручником, затвердженим Міністерством освіти, в якому гомосексуальна орієнтація кваліфікувалася як сексуальне збочення. Ця ж група також стверджувала, що органи міліції збиткуються з гомосексуалістів і збирають їхні персональні дані, тимчасом як Міністерство внутрішніх справ не реагує на гомофобські настрої серед своїх працівників.

У лютому місяці, після вбивства одного гея у Львові обласна міліція, провадячи розслідування його загибелі, протягом трьох місяців буцімто допитала понад 300 геїв. Як повідомляє директор ЛГБТ організації «Тотал» Андрій Лищишин, допитуваних піддавали психологічному тиску, образам і фізичному насильству. Міліціонери також погрожували повідомити роботодавцям про їхню орієнтацію. Була зібрана детальна інформація про цих чоловіків, у тому числі взяті відбитки пальців. Крім того, допитуваних примусили підписати заяви про те, що у них немає скарг на поведження міліції.

10 квітня організація «Наш мір» повідомила, що в процесі розслідування вбивства одного гомосексуаліста міліцейський підрозділ «Беркут» здійснив у Києві рейд на місцевий гей-клуб «Андрогін». «Наш мір» заявив, що працівники міліції затримали 80 перших ліпших осіб, які потрапили під руку, й відвезли їх до Голосіївського районного відділення внутрішніх справ, де у них взяли відбитки пальців, сфотографували й звеліли письмово заявити, що у них немає претензій до дій міліції. Правозахисні ЛГБТ організації поскаржилися на цей рейд в органи міліції та прокуратури, але їм було сказано, що міліція діяла цілком правомірно.

У липні 2008 року київський прокурор закрити в лютому того ж року кримінальну справу проти Олександра Зінченкова, співробітника редакції Інтернет-газети *Gay.ua*, яку видавала організація «Наш мір». До того ж голова цієї організації Андрій Маймулахін був звинувачений у розповсюдженні порнографії. Зрештою Маймулахін потрапив під амністію, і суд закрити справу без винесення вироку. За даними організації «Наш Мір», кримінальне розслідування призвело до закриття газети *Gay.ua*, яка була єдиним виданням української ЛГБТ спільноти.

Інші прояви насильства та дискримінації в суспільстві

Особи з ВІЛ/СНІД повсюдно стикалися з дискримінацією й подекуди не мали доступу до лікування. За оцінками міжнародних організацій кількість хворих на ВІЛ/СНІД в Україні становила близько 440000 осіб, хоча за даними Міністерства охорони здоров'я їхня кількість становить лише близько 156000 осіб, з яких 30 тисячам поставлено діагноз СНІД.

За даними щорічного звіту організації «Human Rights Watch», Український національний центр профілактики та боротьби зі СНІДом повідомив про реєстрацію протягом перших восьми місяців року 13039 нових випадків ВІЛ-інфекції, з яких майже половину склали ін'єкційні наркомани.

Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІД відзначала, що особи з ВІЛ/СНІД зазнавали дискримінації на робочих місцях, втрачали роботу без можливості судового захисту, наражалися на утиски з боку правоохоронців, прокурорів і судових органів, потерпали від соціальної ізоляції та стигматизації.

14 вересня благодійна організація «Світло надії» висловила занепокоєння з приводу відмови Полтавського та Решетилівського пологових будинків прийняти на лікування місцеву жительку Олену Куліш з діагнозом «внутрішньоутробна смерть плода». За їхніми словами, працівники лікарень всіляко ображали жінку, повторюючи, що не бажають мати нічого спільного з ВІЛ-позитивними людьми. Вона була прийнята в лікарню тільки після того, як працівники організації «Світло надії» звернулися зі скаргою до заступника начальника Полтавського обласного управління охорони здоров'я.

Розділ 7 Права найманих робітників

а. Право на об'єднання у профспілки

Закон гарантує працюючим громадянам право об'єднуватися та вступати у професійні спілки «без попереднього дозволу або надмірних вимог», і це право в цілому шанувалося на практиці.

Проте в деяких випадках органи місцевої влади та профспілкові чиновники обмежували право найманих робітників самостійно вирішувати, до якої профспілки вступати. Надійних статистичних даних щодо відсоткової чисельності робітників – членів профспілок не було.

Закон гарантує робітникам право на страйк, якщо такий страйк не загрожує національній безпеці, здоров'ю населення або правам і свободам інших. У цілому це право шанувалося на практиці.

Право на страйк не поширюється на співробітників Генеральної прокуратури, судових органів, збройних сил, органів безпеки, правоохоронних органів, працівників транспортної галузі або державних службовців. Права на страйк не мають федерації або конфедерації профспілок. Страйк може бути проведений, лише якщо за нього проголосують дві третини працівників підприємства.

За законом усі професійні спілки мають рівні права, і для створення профспілки дозвіл влади не потрібен. Проте профспілки – члени Федерації професійних спілок України (ФПУ), яка успадкувала майно офіційних профспілок радянської доби, мали переваги в залученні робітників до своїх лав.

Для того щоб повноцінно функціонувати, профспілка повинна бути зареєстрована владою. Профспілки повідомляли, що вкрай обтяжлива процедура реєстрації передбачає візити до доброго десятка різних установ і сплату цілої низки зборів. Міжнародна конфедерація профспілок охарактеризувала ці реєстраційні вимоги як «обмеження, неприйнятне за міжнародними стандартами трудового законодавства».

Профспілкам, які не є членами ФПУ, зокрема Конфедерації вільних профспілок України (КВПУ) продовжували відмовляти в передачі частки величезного нерухомого майна та фінансових коштів професійних спілок колишнього Радянського Союзу. Мова йде, зокрема, про фонди соціального страхування, котрі наділяють ФПУ перевагою, яку незалежні профспілки не можуть запропонувати своїм членам. Лідери незалежних профспілок і деякі

державні посадовці заявляють, що ФПУ незаконно продала певну частку свого радянського майна, щоб запобігти його розподілу в майбутньому. Протягом року продовжував діяти мораторій на продаж майна ФПУ, впроваджений Верховною Радою у 2007 році.

За інформацією головного юриста КВПУ, протягом року мав місце лише один випадок, коли працедавець відмовився визнати новостворену профспілку. Інцидент виник навколо новоствореної профспілки певної агропромислової компанії.

Кілька шахтарських профспілок зі східних регіонів країни, які є членами КВПУ, повідомляли про серйозні утиски, а в одному випадку навіть звільнення людей через їхню профспілкову діяльність. За їхніми твердженнями представники ФПУ змовлялися з керівництвом підприємств чинити тиск на членів профспілки КВПУ, щоб примусити їх до виходу з неї. Численні робітники, змушені до виходу з профспілок КВПУ, замість того щоб вступати в ФПУ, просто вирішували не брати участі в організованій профспілковій діяльності.

Члени тих профспілок, котрі входять до складу КВПУ, іноді заявляли, що керівництво підприємств примушує їх виконувати додаткову роботу без жодної оплати або погрожує звільненням, якщо вони не вийдуть зі своїх профспілок. Продовжували надходити скарги на те, що профспілки ФПУ вираховують профспілкові внески з заробітної плати тих робітників, котрі вирішували вступити до іншої профспілки.

У березні місяці адміністрація Сумської митниці захопила офісні приміщення незалежної профспілки «Справедливість», яка відстоює інтереси працівників митної служби, і незаконно заволоділа її печаткою, штампом та офіційними документами. Адміністрація заявила, що офіс місцевої профспілки розташований у приміщеннях Сумської митниці на незаконних підставах.

У травні місяці авіакомпанія «Львівські авіалінії» проігнорувала рішення суду про відновлення на роботі працівників, звільнених за незалежну профспілкову діяльність. У Чернігові новоутворена профспілка певної лікарні зазнавала тиску з боку ФПУ та обласного управління охорони здоров'я. Працівники були позбавлені премій, і на них чинився тиск, щоб примусити їх до вступу в ФПУ.

в. Право на організацію профспілкових заходів і ведення колективних переговорів

Закон дозволяє профспілкам організовувати заходи та брати участь у веденні колективних переговорів, але на практиці вони не завжди могли реалізувати ці права.

Законодавством передбачається створення змішаних комісій з представників найманих робітників і адміністрації підприємств для вирішення питань, що стосуються заробітної плати, умов праці, прав і обов'язків адміністрації. На практиці ці комісії не завжди були ефективними, а подекуди в них домінували представники адміністрації та представники профспілок, кооптовані тією ж адміністрацією. Хоча закон дає право вести колективні переговори, порядок його застосування часто перешкоджав незалежним профспілкам успішно вести переговори, ставлячи їх у менш вигідне становище порівняно з профспілками ФПУ.

Вихід із членства в профспілці ФПУ та перехід до незалежної профспілки часто супроводжувався бюрократичною тяганиною і зазвичай не заохочувався адміністрацією.

З метою врегулювання трудових спорів закон передбачає створення Національної служби посередництва та примирення.

Закон дозволяє створення вільних економічних зон, проте на практиці вони перебували в законсервованому стані. У 2005 році влада скасувала переважну більшість податкових і митних пільг, наданих цим зонам.

c. Заборона примусової чи підневільної праці

Закон забороняє всі форми примусової чи підневільної праці, в тому числі дитячої. Проте надходили повідомлення про те, що жінок, чоловіків і дітей продавали з метою експлуатації їхньої праці (див. Розділ 6).

Продані жінки використовувалися як хатні робітниці, швачки, посудомийки або як робітниці на різних великих і малих виробничих підприємствах. Незначна кількість жінок із малими дітьми та інвалідів була продана за кордон з метою жебракування. Чоловіки, чия праця експлуатувалася, склали 24 відсотка від усіх жертв торгівлі людьми, виявлених МОМ протягом року. Вони використовувалися переважно на будівельних і гірничо-видобувних роботах. Траплялися випадки, коли чоловіків примушували брати участь у кримінальній діяльності, зокрема розбирати крадені автомашини для подальшого продажу деталей на чорному ринку.

d. Заборона дитячої праці та мінімальний вік працездатності

Закон захищає дітей від експлуатації на робочому місці, проте влада не завжди ефективно забезпечувала його виконання.

Для переважної більшості робіт Кодекс законів про працю встановлює мінімальний вік працездатності 16 років. Діти, які досягли 14 і 15 років можуть виконувати «легкі роботи» за згодою їхніх батьків, проте закон не дає чіткого визначення терміну «легкі роботи». Діти, які досягли 14 років, можуть на законних підставах виконувати певні види сільськогосподарських і «соціальних» робіт, наприклад догляд за хворими в установах для осіб похилого віку та притулках для сиріт – але протягом короткого часу і за згодою одного з батьків.

Відділ нагляду за використанням дитячої праці Державної інспекції праці при Міністерстві праці та соціальної політики забезпечує виконання законів, якими регулюється дитяча праця. Департамент сприяння соціальному становленню та розвитку молоді Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту разом із Департаментом у справах неповнолітніх Міністерства внутрішніх справ відповідають за виявлення в неформальному секторі дітей, залучених до найгірших форм дитячої праці. Департамент боротьби з торгівлею людьми МВС відповідає за виконання законодавства щодо протидії торгівлі дітьми.

Найгірші форми експлуатації дитячої праці були виявлені передусім у неформальних секторах, зокрема у комерційній сексуальній експлуатації, в тому числі продукуванні порнографії. Діти також працювали в сільському господарстві й торгували на ринках під відкритим небом.

Кримінальний кодекс передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дитячої праці. За інформацією Міністерства охорони здоров'я жодних свіжих або офіційних статистичних даних щодо експлуатації дитячої праці не існує. Дослідження, проведене у 1999 році Державним комітетом статистики та Міжнародною організацією праці, показало,

що найманою працею були зайняті 350 тисяч дітей. Середній вік початку трудової діяльності становив 12 років; 46% дітей працювали в сільському господарстві, 26% у торгівлі і 19% - у сфері послуг.

Виконання законів забезпечувалося краще, але для повної ліквідації порушень цього було замало. Повідомляється, що влада проводила більше перевірок, і число притягнутих до відповідальності порушників збільшилося. У серпні 2008 року Міністерство праці та соціальної політики повідомило, що влада проінспектувала 660 підприємств, і на 421 з них були виявлені порушення законодавства про використання дитячої праці.

26 лютого газета «Факти» повідомила, що один мешканець Херсонської області найняв на роботу на своїй фермі підлітків з Закарпаття. Він щодня примушував їх працювати по 10-16 годин, поселив їх у курятнику, погано годував і нічого не платив за роботу. Міліція порушила проти нього кримінальну справу.

13 березня західноукраїнська інформаційна агенція ЗІК повідомила, що в Чернівецькій області інспектори з охорони праці виявили порушення на 18 підприємствах, де працювали діти молодше 18 років, і звернулися до суду з вимогою притягнути 17 осіб до адміністративної відповідальності.

Не надходило жодних повідомлень про подальший розвиток низки справ, порушених у 2008 році. Мова йде, зокрема, про розпочате у червні 2008 року розслідування 10 випадків незаконного використання дитячої праці в Донецьку; слідство, порушене проти підприємця з Волновахи, який найняв підлітка на роботу вантажником, не уклавши з ним трудового договору; а також про розпочате у травні 2008 року розслідування можливого використання в Донецьку учнів ПТУ на будівельних роботах замість належної виробничої практики.

е. Прийнятні умови праці

1 грудня влада підвищила мінімальний розмір місячної заробітної плати до 669 гривень (приблизно \$83). Проте мінімальна заробітна плата не забезпечувала задовільного рівня життя самих робітників та їхніх сімей. Державна інспекція праці відповідає за дотримання вимог щодо виплати мінімальної заробітної плати, однак вона не мала змоги проконтролювати всіх без винятку роботодавців. Багато робітників, особливо в неформальному секторі отримували платню, набагато нижчу за встановлений мінімум.

Протягом року стан заборгованості по заробітній платі значно погіршився. За даними Державного комітету статистики, загальний обсяг заборгованості становив 1,5 мільярда гривень (\$187 млн.). Більша частина цієї заборгованості накопичилася на державних промислових і сільськогосподарських підприємствах.

Закон установлює, як максимум, 40-годинний робочий тиждень, 24-годинний період відпочинку на тиждень і щорічну оплачувану відпустку тривалістю не менше 24 днів. Закон передбачає оплату понаднормової праці за подвійним тарифом і регулює дозволена кількість понаднормових годин праці. Проте положення, що регулюють тривалість відпочинку, максимальну кількість звичайних і понаднормових робочих годин не завжди ефективно виконувалися на практиці.

Хоча закон містить стандарти правил техніки безпеки та охорони праці, на практиці вони часто ігнорувалися. Поблажливі стандарти техніки безпеки та застаріле виробниче устаткування стали причиною багатьох випадків виробничого травматизму. Протягом першої половини року зареєстровано 5823 випадки травм, одержаних на виробництві (на

27% менше, ніж за той же період 2008 року), в тому числі 306 смертних випадків (порівняно з 514 у 2008 році).

Протягом року зареєстровано 151 випадок загибелі гірників на шахтах, що приблизно на 13% менше, ніж у 2008 році. Кількість травмованих шахтарів у вугільному секторі протягом першого півріччя цього року становила 2500 чоловік, порівняно з 2929 травмованими за той же період 2008 року.

Закон гарантує робітникам право відмовлятися від виконання небезпечних робіт без ризику втрати робочого місця. Проте, за інформацією профспілок, відстоювання робітниками цього права на практиці закінчується утисками з боку керівництва підприємства або й звільненням з роботи.